

FAKULTA
HUMANITNÍCH STUDIÍ
Univerzita Karlova

Bakalářská práce / Bachelor thesis

Proměny centrálních politik KSC v vůči
romské menšině v 50.-70. letech
v Československu

Transformation of central policies of Communistic Party of
Czechoslovakia towards the Roma minority in 50s-70s in
Czechoslovakia

Autorka práce: Rozálie Wünschová

Vedoucí práce: Mgr. Pavel Baloun Ph D.

Praha 2023

Tímto prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením Mgr. Pavla Balouna Ph.D. V práci jsem použila pouze literaturu a prameny uvedené v poznámkách a přílohách. Dále také stvrzuji, že práce nebyla použita k získání jiného nebo stejného vysokoškolského titulu.

V Praze dne 20. června 2023

..... podpis

Ráda bych využila tento prostor k především k poděkování panu doktorovi Pavlu Balounovi, který mě navigoval skrze celý proces, od výběru tématu práce, přes rešerše v archivu až po samotné psaní a měl se mnou svatou trpělivost. Také bych chtěla poděkovat mé rodině, že právě ona ve mně vzbudila zájem o tuto problematiku a dalším blízkým za veškerou poskytnutou podporu.

Abstrakt

Tato práce zaznamenává zásadní obraty oficiálních politik KSČ namířené vůči romské menšině v 50.-70.letech. Pokuším se zrekonstruovat působení Ústředního výboru KSČ (později jen ÚV KSČ), který formovaly represivně vedené centrální politiky a její celospolečenské kontexty. Během mnou vymezeného období se centrální politiky KSČ vůči romské menšině radikálně měnily, respektive docházelo k proměnám akcentování a následného řešení problematiky – od „solidárních“ snah o asimilaci pro „Romy jakožto oběti kapitalismu“, přes první represe v rámci zákazu „kočovného způsobu života“ a snah o jejich usídlení, až po nucený rozptyl a následnou segregaci. Svě teze budu vypracovávat metodou kompilace na základě sekundární literatury a kontextuálního nahlížení archiválií z Národního archivu. Ve své práci se tak zaměřím na jednotlivé kroky ze strany státu, jejich celospolečenský kontext a některé důsledky z vyplývající pro romskou menšinu.

Klíčová slova: romská menšina, centrální politiky KSČ, nucená asimilace, rozptyl, cikánská otázka

Keys words: Romani minority, central policies of the Communist Party of Czechoslovakia, forced assimilation, dispersion, Romany issue/question

Obsah

1 Úvod	1
2 Usídlení kočovného obyvatelstva“ a jeho soupisy, snaha o převýchovu	10
2.1 Historický diskurz – diskurs stalinismu a poststalinismu	10
2.2 Usídlení kočovného obyvatelstva a jeho soupisy, snaha o převýchovu.....	11
3 Nucený rozptyl kočovného obyvatelstva jako reakce na snahy o převýchovu „nepřizpůsobivých“ občanů	19
3.1 Historický diskurz počátku 60. let – „ <i>Socialismus v naší vlasti zvítězil!</i> “	19
3.2 Dozvuky pokusů o převýchovu Romů v 60. letech	20
3.3 Rozptyl cikánského obyvatelstva.....	27
4 Rok 1968–1969, Pražské jaro a vznik romské první oficiální občanské společnosti v Československu	34
4.1 Historický kontext konce 60. let v Československu	34
4.2 Vznik Svazu Cikánů-Romů jakožto první občanské společnosti a jeho kontext v romském aktivismu.....	38
4.3 Zpráva O současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice	43
4.4 Konec Svazu Cikánů-Romů jakožto výtěhy Pražského jara	45
5 Závěr	47

1 Úvod

V rámci mého výzkumu jsem se zaměřila centrální politiky KSČ vůči romské menšině na území Československa v 50. až 70. letech 20. století. Téma jsem si zvolila pro dlouhodobý zájem o problematiku historického vývoje romské menšiny v Československu a jeho kontexty, které se často promítají do percepce Romů dodnes. Problematice bych se chtěla věnovat v rámci mého navazujícího studia, proto tuto práci považuji za jakýsi „odrazový můstek“ pro mé další budoucí bádání.

Konkrétně mě na vývoji centrálních politik vůči romské menšině zaujalo, kolika zásadními proměnami politiky během ani ne třiceti let prošly, a současně jak protikladné se mi z dnešního pohledu jeví. Domnívám se, že také mají dodnes silný vliv na percepci romské menšiny majoritní společností v České republice. V této práci bych ráda rekonstruovala působení Ústředního výboru KSČ (později jen ÚV KSČ), který formoval represivně vedené politiky asimilace na základě etnicity, a nikoliv společenských a kulturních rozdílů¹.

Pro lepší vhled do problematiky jsem se rozhodla začít vymezením tzv. „cikánské otázky“ a to především na základě textů Mileny Hübschmannové, Niny Pavelčíkové a Matěje Spurného a dobových textů, kde jsem termín prvně zaznamenala. Teprve až texty výše zmíněných autorů mi pomohly v archivních dokumentech „vyčíst“ její termínovou relevanci pro další postup v bádání. Jedná se totiž o klíčový koncept dobově prosazované ideologie vůči romské menšině.

Následně se budu věnovat jednotlivým historickým obdobím, které jsem rozřadila dle mnou definovaných změn přístupu KSČ. V první kapitole čtenáře seznámím s obratem od politik „asimilace“ a s první legislativně represivní politikou KSČ v podobě zákona 74/1958². Ta vedla k vytvoření soupisů kočovného obyvatelstva (a to třináct let po druhé světové válce) a jejich následnou implementaci na bez výjimky celé romské obyvatelstvo v Československu. ačkoliv v oficiálním znění zákona nebyla ani zmínka o rase. Protože KSČ Romy označovala od druhé poloviny 40.let za „oběti kapitalismu“, z rasové diskriminace nařkla a následně roku 1950 zrušila prvorepublikový zákon č. 117/1927 Sb. z. a n. „O potulných cikánech“, byly by přímo rasově zabarvené formulace v přímém rozporu s prosazovaným narativem „cikánské otázky“.

¹ SOKOLOVÁ, Věra. *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008., str. 14.

² Zákon ze dne 17. října o trvalém usídlení kočujících osob, Sb. Zák. nr. 74/1958.

Místo toho KSČ označila kočovné chování za deviantní a rozpoutala boj proti údajným podvrtným živlům, mezi které zařadila i romskou menšinu.

Ve druhé kapitole se zaměřím na vylíčení druhého zásadního obratu v politikách KSČ – politikách rozptylu romského obyvatelstva. Jak uvádí Celia Donert, strana předpokládala, „že rozptyl Romům pomůže překonat jejich odloučení od majoritní společnosti tím, že rozbije „nefunkční“ rodinné vzorce“.³ Toto sociální inženýrství dle mého názoru vyostřilo politiky asimilace a paradoxně mělo dopad na formování uzavřených lokalit.

V kapitole třetí rekonstruuji na uvolněnější období nejen pro Romy, ale i pro velkou část obyvatelstva včetně dalších marginalizovaných skupin a jeho pád – období Pražského jara. V této době všeobecného uvolnění, která tedy neměla dlouhého trvání, začínala vzkvétat nejen československá, ale i romská občanská společnost. Jak řada autorů uvádí,⁴ založení Svazu Cikánů-Romů se dá vyložit jako nejviditelnější (avšak ne jediná) angažovanost romských aktérů do centrálně utvářených politik, které bylo následně legislativně omezeno. Tuto nastalou situaci v textu označuji za třetí zásadní obrat, který v daném časovém území přetvořil přístup politické (a veřejné) sféry k romské menšině.

Metoda a její vymezení

Původně jsem měla v plánu mou práci psát pomocí historické diskurzivní analýzy a skrze ni mapovat diskursivní obraty v centrálních politikách KSČ. Metoda pro mě ale byla těžko uchopitelná pro svojí abstrakci, příliš obecně formulované výzkumné otázky a pro nedostatečné zkušenosti s interpretací archiválií tak, abych dostatečně zachytila jejich relevanci pro utváření diskursivních obrátů.

Jako metodu mé práce jsem si nakonec zvolila kompilaci a historický vědecký postup s důrazem na archivní materiál z Národního archivu, který jsem nasbírala při rešerších převážně ze složek ÚV KSČ a politického byra ÚV KSČ datovaných 1958-1962, 1962-1966 a 1966-1970.

³ DONERT, Celia. *The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, 2017., str. 163.

⁴ Toto je častý motiv v pracích již zmiňovaných autorek. Např. SOKOLOVÁ, Věra. *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008., str. 133.; DONERT, Celia. *The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, 2017., str. 176. a dalších.

Jednalo se převážně o záznamy z formálních i neformálních schůzí, z plánování ideologické komise KSČ i projednávání konkrétních legislativních změn. V mém postupu jsem se nepokoušela reflektovat konkrétní příklady implementace centrálních politik v regionálním kontextu, proto jsem nenavštěvovala regionální české archivy a z praktických důvodů jsem vynechala i práci v archivech na Slovensku. Čerpám pouze ze zmínek v oficiálních dokumentech právě z ústředního výboru KSČ.

Vedle archivních dokumentů se opírám o dobovou expertní literaturu, v níž se rovněž zrcadlí ideologické diskurzy. Konkrétně se jedná o práce Jaroslava Susy, který se jako jeden z prvních věnoval „cikánské otázce“ a na toto téma roku 1961 vydal celou knihu. Vedle toho také pracuji s texty Josefa Nováčka a Jiřího Lípy. Tato literatura pro mě byla nesmírně cenná pro vhled do dobového akademického myšlení (např. zacházení s dobovými termíny) na počátku 60. let.

Stěžejní je pro mou práci – i s ohledem na zvolenou metodu – sekundární literatura. Vycházela jsem ze souborného díla Niny Pavelčíkové „Romové v českých zemích v letech 1945–1989“, které obsahuje základní poválečný vývoj romské menšiny, souhrn většiny legislativních úprav a kvantitativní statistická data o Romech. Další sekundární literatura, která velice ovlivnila podobu mé práce, je kniha od britské historičky Celie Donert s názvem „The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia“, která se vymezuje historické představě, že Romové byli pouhými oběťmi a pasivními recipienty represivních opatření. Donert prostřednictvím archivních materiálů, výpovědí pamětníků a sekundární literatury představila Romy jako dobové svébytné aktéry. Popisuje dobové lidskoprávní diskurzy prolínající se s tehdejší vládou komunistické strany, s celospolečenským pnutím i zakořeněnými předsudky, které Romům bránily aktivně se prosazovat ve veřejném prostoru. Z tohoto díla jsem kromě faktografie čerpala inspirace právě v líčení aktérské pozice Romů. Třetí knih, z níž podstatně vycházím, je kniha Matěje Spurného „Nejsou jako my – Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)“. Text se netýká pouze Romů, nýbrž i dalších menšin přítomných v poválečném československém pohraničí. Autor zdůrazňuje, jak se skrze společenskou poptávku „poválečné očisty“ utvářel vztah politiků i intelektuálních elit k menšinám, což se následně odrazilo v ustanovení autoritářského státu. Ještě jeden text bych označila jako signifikantní pro mojí práci, a to knihu Věry Sokolové „Cultural politics of ethnicity: discourses on Roma in Communist Czechoslovakia“. Autorka totiž k Romům

přístupuje podobně jako Celia Donert, ale více formuluje přesné diskurzy. Klade je do souvislosti s dalšími historickými situacemi, v nichž docházelo k uplatňování rasismu, jako je například přístup kolonizátorů k původnímu obyvatelstvu v zámoří. Kniha je také vedena až do porevoluční doby, což je koncept, se kterým jsem se na rozdíl od všech ostatních „klasických autorů i autorek“ nesetkala.

Cílem mé bakalářské práce je rozvinout teze těchto autorů o vztazích Romů, majoritní společnosti a ÚV KSČ, jež formoval centrální politiky k „cikánské otázce“. V dokumentech jsem se snažila sledovat jednotlivé kroky ÚV KSČ v širším kontextu, dobové formulace odrážející tehdejší ideologii a reakce romských aktérů. Skrze tyto hybatele se pokusím ilustrovat, jak se působení romských aktérů, široké veřejnosti a oficiální rétoriky strany vzájemně sebeutvářelo a formovalo změny v centrálních politikách KSČ vůči romské menšině. Právě v obrazech se zrcadlilo dobové vnímání cikánské otázky“ všemi zmiňovanými aktéry a jimi prosazované narativy, které se pokusím nahlížet v celospolečenských kontextech. Nelze tedy problematiku zjednodušovat na jednostranné utváření diskursů o Romech, nýbrž daný proces nahlížet v co nejširším kontextu.

Historický kontext

Problematika Romů má široký historický kontext – k represím a diskriminaci vůči této skupině obyvatel docházelo po staletí napříč celou Evropou, a to nejen skrze cílený teror, ale i přes sociální projekty převýchovy dětí i dospělých či nucené asimilace. Za nejvýraznější, neromskými aktéry přijímanou, charakteristiku Romů lze označit kočovný (nomádský) styl života, a to i přes to, že tímto způsobem žila jen malá část romské populace na našem území (především skupiny Olašských Romů). Je však pravdou, že „(...) Migrace (sezónní či jednorázová) je naopak procesem vztahujícím se na naprostou většinu těch (Romů), kteří v této době přicházejí do českých zemí ze Slovenska.“⁵ Zároveň je ale nutno akcentovat, že tento typ mobility je typický pro určité (často okrajové) socioekonomické vrstvy obyvatelstva – jednalo se většinou o nekvalifikované občany, kteří se přesouvali po sezónních (často zemědělských či dělnických) pracích. Mobilita je v tomto stylu života podstatná, poněvadž zaměstnanci na sezónní práce mají pracovní poměr jen na několik týdnů. Ke stigmatizaci, s jejíž důsledky se

5 SPURNÝ, Matěj. Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960). Praha: Antikomplex, 2011., s. 246.

menšina potýká dodnes, však přispěla řada dalších faktorů jako např. barva pleti, jiné kulturní zvyky či jazyková bariéra apod.

K roku 1945 na českém území přežila nacistické politiky jen malá hrstka Romů – jednalo se přibližně o 600 osob, kteří se z vyhlazovacích táborů či ghett vrátili.⁶ Romský holocaust na českém území byl velice důsledný v represích a vyhlazovacích politikách i kvůli státem organizovaným soupisům kočovného obyvatelstva, které proběhly za první republiky, a to na základě zákona č. 117/1927⁷. Kočovní způsob života byl připisován „cikánskému obyvatelstvu“ jako součást romantizujícího historického obrazu, ale ve skutečnosti jím v Československu žila jen hrstka Romů (převážně z větve Olachů). Jednalo se tedy o narativ, který byl značně zkreslen představami majority o „Cikánech“, který měl reálné represivní dopady na volný pohyb Romů. Po konci války začalo období migračních vln Romů ze Slovenska, které byly českými úřady vítány v rámci poválečné obnovy Čech. Jak jsem s odkazem na práci Matěje Spurného zmiňovala výše, sezónní migrace za prací a obživou byla běžným elementem životního stylu již předválečných Romů. Romové po roce 1945 přicházeli především do větších měst, kde byla poptávka po nekvalifikovaných pracovnících pro probíhající renovace měst a průmyslu po druhé světové válce. Také obydlovali lokality, které byly po odsunu sudetských Němců opuštěné.⁸

Společenská situace menšin se po druhé světové válce zcela neuklidnila. Jak uvádí Matěj Spurný⁹: „romské transporty do koncentračních a vyhlazovacích táborů sice ustaly, státní politika vůči Romům však zůstala i v obnoveném Československu byrokraticko-represivní. Opírala se především o zákon č. 117/1927 o potulných cikánech, který umožňoval zakazovat Romům pobyt na řadě míst, odebírat jim děti (...). Od září 1945 zároveň začala platit v Československu pracovní povinnost. Na hraně zákona se tak ocitla řada Romů, kteří se živili různými příležitostnými nevidovanými službami (...) a kteří nadto často měnili zaměstnání i místo pobytu“. U ostatního obyvatelstva byla dle Pavelčíkové¹⁰ detekována zesílená agrese vůči Romům kočovným, a i Matěj Spurný dokládá zvýšením počtu stížností na obecních úřadech, především v pohraničí, právě na kočovnou část romské populace¹¹.

⁶ NEČAS, Ctibor. Holocaust českých Romů. Praha: Prostor, 1999., str. 173.

⁷ Zákon č. 117/1927 Sb. O potulných cikánech.

⁸ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 23.

⁹ SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017, str. 3.

¹⁰ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 23.

¹¹ SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017, str. 3

Kočovnost romské menšiny je však problematický termín, který přispíval do poválečného diskurzu o tom, kdo je to Rom. Kočovnost jako hlavní pilíř životního stylu „Cikánů“ byla připisována hlavně na základě romantizujících či naopak negativních stereotypů majority. Jak píše Matěj Spurný,¹² pro Romy se jednalo o výhodnou životní strategii proti perzekucím, kvůli snadnějšímu zajištění obživy a diskriminaci ze strany obyvatel neromského původu (často se skládající ze sezónních prací či podomního prodeje). V době, kdy byla opatření proti „kočovné části obyvatelstva“ přijímána, většina Romů usídlená byla. Představa kočovného života také povzbuzovala narativ špatné hygieny Romů, což byl jeden z předmětů častých (a často neoprávněných) stížností.

Jak dále podotýká, příliv romské menšiny ze Slovenska vzbudil nelibost u české veřejnosti, především bydlících v pohraničí. Těsně po válce však „v rovině diskurzu, zejména způsobu, jakým se o cikánech psalo v dobovém tisku nebo v různých stížnostech a přípisech lokálních a okresních úřadů, lze v mnohém vysledovat rovněž kontinuitu s předchozím válečným obdobím a s rasistickým přístupem charakteristickým pro německý nacismus“¹³

Na Slovensku během druhé světové války byli Romové vyhnáni mimo společnost a po válce nedošlo k „obnovení původních vazeb“¹⁴. Slovenští Romové tak přesídlili do Čech s očekáváním lepších pracovních pozic a lepšího společenského statusu¹⁵. Na popud nepřívznivých reakcí obyvatel vláda navrhla a následně uvedla v platnost směrnice „obsahujících mimo jiné požadavek "Očištění pohraničního pásma od cikánů“¹⁶. Ta zároveň prostřednictvím textu Tomáše Dvořáka upozorňuje, že tyto směrnice nebyly přijaté naprosto pozitivně – Romové chyběli v pohraničních vesnicích jako pracovní síla a dokládá to na příkladu z okresu Klatov, kam „přišla na počátku roku 1947 žádost, aby bylo čtrnácti rodinám ze Sabinova (...) povoleno dokončit práce v horském pastevnímu družstvu, kde jsou s jejich pracovní morálkou velmi spokojeni a jejich odchod by znamenal nenahraditelnou ztrátu“¹⁷. Takové případy však byly spíše výjimkou a stát se snažil přísně mapovat život romských rodin.

¹² SPURNÝ, Matěj. Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960), Praha: Antikomplex, 2011., str. 62.

¹³ Tamtéž, str. 237.

¹⁴ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 21.

¹⁵ Tamtéž, str. 25.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ DVOŘÁK, Tomáš.: Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. Kontinuita nebo nové trendy? In: Milý Bore ..., str. 321-325.

Tyto snahy vyvrcholily roku 1947 oživením *evidence potulných cikánů a tuláků* a zavedením *kočovních povolení* pro „cikánskou část obyvatelstva“ s níž byla omezena její mobilita.¹⁸ Problém nastával při nejasném definování „potulných cikánů“ – do registru se dostala i valná část pracujícího obyvatelstva. Též docházelo k úvahám o pracovních táborech pro údajně nezaměstnané Romy¹⁹, což pocit stigmatizace uvnitř menšiny značně posílilo.

Zásadním zvrat přišel spolu s rokem 1948 a únorovým převratem komunistů, který výrazně zasáhl do životů občanů politiky vůči menšinám nevyjímaje. V rámci potřeby KSČ se vymezit proti předchozím „buržoazním“ vládním systémům KSČ zásadně obrátila i v této problematice. Jak uvádí Matěj Spurný, „do způsobu uvažování o „cikánské otázce“ však vneslo nutnost zabývat se jí i z pohledu komunistické ideologie a na jejím základě dosavadní postupy přehodnotit“, což ve výsledku přineslo všem menšinám společenské úlevy, zmírnění sociálního stigma. Po únorovém převratu začala postupně být většina menšin vnímaná „za oběti kapitalismu“²⁰. Tato rétorika se netýkala jen Romů, ale i jiných menšin, například Volyňských Čechů či Maďarů.

V rámci komunistické ideologie však zrovnoprávnění obyvatelstva dále pokračovalo i přes veškeré výše zmiňované stížnosti. A to nejen rámci ideovém, ale i tom legislativním – v roce 1950 byl zrušen Zákon 117/1927 Sb. z a n. „O potulných cikánech“, čímž byli Romové „formálně zrovnoprávněni s ostatním obyvatelstvem, zároveň se ovšem už v tomto období zájem o ně redukoval v podstatě na řešení sociálních, ekonomických, příp. vzdělanostních handicapů.“²¹ Tím se sice KSČ velice jasně vyjádřila ke svým postojům o romské menšině, ale jak Pavelčíková i Spurný podotýkají, zájem o „cikánskou otázku“ značně opadl přesně ve chvíli, kdy bylo nutné věnovat se otázce asimilace ze všech sil. Centrální politiky v problematice asimilace tehdy neexistovaly. Potenciální zárodky plošnější asimilace vznikaly pouze na regionální úrovni, ale zůstávaly pouze v rovině teorií, a tudíž neměli prakticky žádný dopad na obyvatelstvo. „Cikánská problematika“ začala opouštět politický prostor, což je pozoruhodné vzhledem k silnému akcentu, který na ní kladly oficiální struktury na počátku 50. let. Ačkoliv se z politického prostoru ztrácela, v prostoru veřejném zůstala velice aktuální.

¹⁸ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 29.

¹⁹ SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017, str. 4.

²⁰ Tamtéž.

²¹ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 34.

„Cikánská otázka“: historické pozadí problematizace romské kultury ve 20. století

„Cikánská“ otázka je dobový termín, který se snaží poukázat na neadaptivní odlišnost různých aspektů kultury a životního stylu romské menšiny, které se dostávají do přímého konfliktu se standardy majoritní společnosti. V současných pracích se také můžeme setkat s termínem „romská otázka“. Jak píše Milena Hübschmannová i „sám termín „cikánská problematika“ nasvědčuje, že se v souvislosti s Cikány vytvářejí situace, když ne konfliktní, tedy alespoň problematické“.²² K označení těchto aspektů za konfliktní dochází primárně z pohledu neromských aktérů, kteří romskou kulturu označují za cizí, exotickou a ve své podobě neslučitelnou či výslovně odporující kultuře jim vlastní. Termín je vytvořen právě z perspektivy Neromů²³ a podílí se na vnímání „jinakosti“ romské menšiny, jež upírá menšině jakoukoliv možnost pro vzbuzení pouta solidarity či jejího rozvíjení většinovou společností, což vede k jejímu sociálnímu vyloučení.²⁴

Protipólem sociálního vyloučení jsou fenomény integrace, kdy společnost přijímá různou míru kulturní rozmanitosti členů menšiny či asimilace, v jejímž případě minorita přejímá kulturu majority (anebo je k tomu různým způsobem donucena) i za cenu ztráty svých kulturních specifík. Právě cestou nucené asimilace se rozhodly vydat kontrolní orgány ÚV KSČ vůči Romům.

V mnou zkoumaném období je v oficiálních dokumentech „cikánská otázka“ označována především jako „cikánská problematika“, která dle trvajících diskursu vyžadovala institucionální zásahy státních orgánů a centrální řešení. „Existence cikánů v (poválečném) Československu přestala být zužována na kriminálně bezpečnostní problémy a začala se rozšiřovat o zájem státu o problematiku sociálních, zdravotních, vzdělanostních a kulturních podmínek života Romů,“²⁵ – stát tak začal zasahovat do soukromé sféry života menšiny pod záštitou „asimilace“, což byl hlavní cíl „řešení cikánské problematiky“.

22 HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Co je to tzv. cikánská otázka? In. Sociologický časopis, 1970, Roč. 6, Čís. 2 (1970), str. 105.

23 Tamtéž.

24 To popisuje Petr Mareš jako „paradigma solidarity“. MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In. Sociologický časopis, 2000, Roč. 36, Čís. 3, str.

25 HAIŠMAN, Tomáš. Romové v Československu v letech 1945-1967: vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In. Sešity pro sociální politiku: Romové v České republice 1945-1998, s. 150.

I v textu Tomáše Haišmana a Davida Grulicha se objevuje jako jeden z hlavních faktorů utváření řešení „cikánské problematiky“ zásahy státní správy a především zformování „výboru pro řešení cikánských otázek“ pod ÚV KSČ v roce 1965.²⁶

Tyto snahy o asimilaci se dotýkaly osobních životů Romů hned v několika oblastech. Zasahovaly do školství, pracovních poměrů, kultury i životního stylu. Dále sociologická encyklopedie AV ČR poukazuje na cílené snahy KSČ „překonat vývojovou zaostalost a kultury z ní vyplývající“ menšiny, nikoliv na snahu „překonat jazykovou či čistě kulturní odlišnost“²⁷.

V mé práci se jedná o termín naprosto zásadní, poněvadž prostupuje všemi mnou zkoumanými dokumenty, které jsou mými hlavními prameny. Respektive ony dokumenty byly vytvořeny právě při formulaci proměňujících se „řešení cikánské otázky/problematiky“.

²⁶ GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš. INSTITUCIONÁLNÍ ZÁJEM O CIKÁNSKÉ OBYVATELSTVO V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1945-1958 In. Český lid, 1986, Vol. 73, No. 2 (1986), str. 72.

²⁷ NOVÁČEK, Josef. Otázka cikánská (MSgS) In. *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017–. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz>

2 Usídlení kočovného obyvatelstva“ a jeho soupisy, snaha o převýchovu

2.1 Historický diskurz – diskurs stalinismu a poststalinismu

Ve druhé polovině 50.let 20. století docházelo nejen v Československu, nýbrž v celém Sovětském svazu, k velkým celospolečenským změnám. Katalyzátorem změn byla smrt Josifa V. Stalina (5.3.1953), který byl v čele SSSR po třicet let. Stalinova poválečná éra byla význačná početnými čistkami, monstrprocesy a represemi, jež probíhaly v rámci mocenských bojů vně i uvnitř strany. Po vrcholné době stalinismu, kde „byla součástí masového útlaku politizace a kriminalizace sociálního chování“²⁸, společnost nenašla recept, jak se rychle zotavit a zmítala se v nejistotě a chaosu

Stalin nezanechal jednoznačného nástupce, a tak mimo řešení krizí z vojenské i hospodářské sféry²⁹, probíhaly četné mocenské boje mezi tehdejšími nejvyššími představiteli – Vjačeslavem M. Molotovem, jenž měl na starosti zahraniční politiku, Lavrentijem P. Berijou, který převzal bezpečnost státu, Georgijem Malenkovem jakožto předsedou vlády a Nikitou Chruščovem, který se stal tajemníkem ÚV KS. Ačkoliv tedy sféry moci byly rozděleny mezi aktéry, neustále docházelo k vnitřním bojům a to až do totálního posílení pozice Nikity Chruščova roku 1955 (jež se odehrálo po sesazení Malenkova dosazení Bulganina na pozici předsedy vlády)

Přelomovým milníkem se nepochybně stal XX. Sjezd komunistické strany, na němž Nikita Chruščov přednesl referát o kultu osobnosti a jeho důsledcích v otevřeném jednání, kde kritizoval Stalina a některé jeho způsoby vedení politiky. To po začátku 50. let, kdy se odsuzovalo k vysokým trestům i za mnoho méně, vzbudilo poprask a očekávání, zároveň však byl vytvořen prostor pro vyjadřování nesouhlasu v každodenním životě. Ačkoliv politicky vedené procesy zcela nevymizely, centrální politiky KSSS ztrácely v jednotlivých satelitech na jistotách.

²⁸ KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 645.

²⁹ KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 648. - Křen ve svém životním díle píše především o exkomunikaci Jugoslávie a obnově stále okupovaného Rakouska, což byly dvě nejpalčivější otázky. Rakousko po dlouhosáhlých jednáních získalo status země „neutrální“, čímž se SSSR uzavřelo de facto mírovou dohodou. Ve druhém případě byla exkomunikace zrušena, čímž se Jugoslávie plně zapojila zpět do Východního bloku. Co se hospodářství týče, celý Sovětský svaz byl v silném úpadku, což se později projevilo nejen na měnových reformách, ale i v rovině sociální – viz. Polsko a snahy o převrat 1956.

Veškeré tyto kremelské politiky se odrážely i v satelitech SSSR. Ve střední a vyšších společenských třídách převládala nejistota, ale po době naprostého teroru se začaly hlasitě ozývat první nespokojené hlasy, které se nejprve dotýkaly spíše praktických otázek i, od kterých je ale k otázkám ideovým jen kousek. V této práci se nechci dopodrobna zabývat děním v celé východoevropské společnosti, jen jsem chtěla nastínit kontexty, do nichž bylo následně zasazeno utváření centrálních politiky vůči romské menšině.

2.2 Usídlení kočovného obyvatelstva a jeho soupisy, snaha o převýchovu

„Zatímco v ohledu majoritní společnosti je konec 60. léta považována za období politického uvolnění, pro romskou minoritu jako celek, ale zejména pro její usedlé skupiny to byla léta zásadního prohloubení jejich krize“³⁰. První represivní politiky KSČ vůči Romům však rozhodně nebyly řízené z Moskvy – jednalo se o přenos pouhých ideových rámců, které hodnostáře v Československu nutily jednat, v rámci snah o udržení hlavního mocenského diskursu vlády jedné strany a stability společnosti.³¹ KSČ reagovalo na blížící se IX. sjezd, kde měla být potvrzena nová ústava, jejímž základem byla socialistická rovnost všech. Jakékoliv represe (obzvláště na základu rasy) tak stály v rozporu s právě připravovanou legislativní změnou. Ve stejném okamžiku se ale také množily stížnosti majoritní části obyvatel i lokálních úředníků na „cikánskou populaci“ a to především v pohraničních oblastech. Stížnosti se týkaly především minoritních kočovných Romů, ale dopadaly i na romské obyvatele, kteří žili polo či zcela usídleným stylem života. Romské části obyvatelstva byla nejčastěji vytýkána nezaměstnanost (a příživnictví), drobná kriminalita (většinou krádeže) či nedostatečná hygiena³². KSČ se v době neklidu obávala diskreditace své vlády a obvinění z nekompetentnosti kvůli „velkorysému“ přístupu k „cikánské otázce“ a nedostatečné podpory od majoritní společnost.³³

V roce 1950 byl „s velkou slávou“ zrušen zákon 117/1927 „O potulných cikánech“ – symbolizoval nespravedlivé přístupy přechozích režimů k různým sociálním skupinám. Tento

30 PAVELČÍKOVÁ, Nina. Result of the intervention of the communist regime in the development of Gypsies groups in Czechoslovakia (1958–1969). *Individual and Society*, 2013, Vol. 16, No. 4., str. 1.

31 DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 123.

³² Toto jsou důvody, které ve stížnostech (zpracovaných Matějem Spurným) zaznívaly nejčastěji. Texty měly ale často rasistický podtext, tudíž je nutno reflektovat, že ne všechny stížnosti byly založeny na čistých faktech.

³³ SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017, str. 11.

zákon byl oficiálně prezentován stranou jako rasistický „buržoazní přežitek“ a důsledek třídního systému, v němž na sociální kontexty „Cikánů“ nebyl brán zřetel.³⁴ KSČ v rámci svého programu kladla důraz na snahy o zrovnoprávnění veškerého obyvatelstva nehledě na rasu, víru nebo pohlaví. V tomto kontextu se strana pokoušela najít jiná řešení romské otázky, která se v 50. letech stala jedním z ústředních „problémů“ (viz. V historickém kontextu výše). Nejprve – právě v důrazu na svou sociální politiku – prosazovala myšlenky asimilace Romů do majoritní společnosti. Ke konci 50. let, v době nejistoty a kvasu v SSSR, nakonec přistoupili na řešení téměř totožné s přístupem předchozích režimů. Tento obrat měl několik faktorů, které se dále pokusím popsat.

K postupnému obratu došlo v důsledku stížností obyvatel na Romy a obavou z všeobecného společenského neklidu. Jak popisuje Matěj Spurný³⁵, stížnosti ze strany lokálních funkcionářů a obyvatel majoritní společnosti, ve které přetrvávaly „proticikánské“ a rasistické nálady, přispívaly k obrátům diskursů spolu s ideologií KSČ.

Stížnosti také přispěly ke střetu přístupů a kompetencí regionálních a státních úředníků v otázce migrace, přičemž právě téma migrace a „kočovnosti“ Romů bylo jedním z ústředních katalyzátorů obratu politik vůči romské menšině. Jak uvádí Celia Donert³⁶, regionální úředníci, jež konkrétní stížnosti řešili s příslušnými orgány volali po okamžitém systémovém řešení a pohyb Romů podporovali ve snaze se „nepřízřusobivých“ zbavit. V opozici však stáli funkcionáři ÚV KSČ, kteří měli na starost řízení centrálních politik státu. Ti se pokoušeli romské obyvatelstvo trvale usídlit. Na základě stávajícího diskursu, jež označoval cikány za oběti kapitalismu³⁷ považovali za povinnost socialistického státu, aby došlo k začlenění této skupiny obyvatel. V tomto kontextu byl také vydán oficiální dokument přímo z Kremle, v němž je nařízené omezení kočovného způsobu života „cikánů“ a nařízení o přivedení cikánů k práci³⁸.

Postupem času ale protiromská rétorika začala nabírat politické podpory v nejvyšších místech. Za potlačování „nepřízřusobivého chování“ Romů se v politických kruzích postavil

³⁴ SPURNÝ, Matěj. Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960), Praha: Antikomplex, 2011., s. 249.

³⁵ Tamtéž, str. 263.

³⁶ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 123.

³⁷ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, f. Ideologické oddělení, sv. 36, a. j. 280, *Návrh referátu pro celostátní aktiv o práci mezi cikánským obyvatelstvem*, nedatováno (1960).

³⁸ NA Praha, Archiv ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 172, 234/7, O přivedení potulných cikánů k práci, příloha IV, v Moskvě dne 5. října 1956, str. 20.

například i tehdejší ministr vnitra Rudolf Barák³⁹. V SSSR obecně se kladl důraz na potlačování nenormativního či deviantního chování, KSČ se v případě cikánské otázky obávala rasového podtextu a obvinění ze systémového rasismu. V roce 1956 však došlo ke zlomovému rozhodnutí soudu v NDR, který rozhodl o tom, že jakékoliv akty represí vůči romské menšině (včetně jejich deportací) během druhé světové války nesouvisely s rasovou ideologií, nýbrž se státní orgány snažily „preventivně zasáhnout proti kriminálním živlům“ a tím pádem se jednalo o „pouze“ válečný zločin bez rasové motivace.⁴⁰ Tímto vznikl precedens, ke kterému se českoslovenští zákonodárci mohli odkazovat v procesu utváření legislativy a jenž nastavil jakýsi společenský úzus. Skrze něj pak KSČ mohla prosazovat opatření proti romskému obyvatelstvu bez nařčení z rasismu. Jednalo se přeci o potírání kriminálních živlů.

Došlo tak k naprosté legitimizaci „potírání nepřizpůsobivého chování“, což je postoj, který KSČ na přelomu 40. a 50. let označovala za buržoazně rasistický. Ve druhé polovině 50. let tak strana přebrala rétoriku v utváření řešení cikánské otázky, proti které se sama tvrdě vymezovala. Právě střet diskursů „zrovnoprávnění“ a „potírání nepřizpůsobivého chování“ bych označila za první zásadní proměnu – „z obětí kapitalismu do nepřizpůsobivé skupiny, kterou je nutné potlačit“.

Romové tak byli označováni za skupinu sociálně „asociální“ či „deviantní“⁴¹, poněvadž jejich životní styl nebyl zcela konformní s životním stylem majoritní společnosti. Živili se převážně nekvalifikovanými sezónními pracemi či pracemi, které byly tradičně vykonávány kočovně, např. broušení nožů, podomní obchod, atd. Právě zažitý narativ kočovných Romů byl největším trnem v oku společnosti a tím pádem i politických struktur, ačkoliv byl Romům spíše připisán veřejností (viz Historický kontext).

Zákonu č. 74/1958 ze dne 11.11.1958 předcházely směrnice „Úprava poměrů osob cikánského původu“ již z roku 1952, která se pokoušela o jednolité postup úřadů a „O práci mezi cikánským obyvatelstvem“⁴² z dubna 1958, jež říká, „že Cikány nelze považovat za

³⁹ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 122.

⁴⁰ KNESEBECK, dem von Julia The Roma Struggle for Compensation in Post-War Germany (Hatfield: University of Hertfordshire Press, 2011), str. 24.

⁴¹ NA, AÚV KSČ, f. 05/3, sv. 36, a.j. 294: Ministerstvo zahraničních věcí, Sovětský odbor: Řádná legislativně-právní zpráva č. 2/57, Zesílení boje s protispoločenskými živly, příživníky a narušovatelí veřejného pořádku v SSSR, 25. září 1957.

⁴² NA Praha, Archiv ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 172, 234, O přivedení potulných cikánů k práci, příloha IV, v Moskvě dne 5. října 1956, str. 20.

svébytnou národnostní skupinu, ale za „sociálně a kulturně zaostalé obyvatelstvo vyznačující se charakteristickými rysy způsobu života“⁴³. Druhá zmíněná směrnice byla utajovaná před veřejností, pravděpodobně kvůli kontradikci jejího znění s tehdejšími oficiálními postoji KSČ k „cikánské otázce“. Jak uvádí Vladimíra Lindnerová⁴⁴, směrnice předkládala hlavní záměry „které měly řešit stranické a státní orgány i společenské organizace“ – mezi ně patřily především body o „likvidaci kulturní i sociální zaostalosti Cikánů, jejich začlenění do zaměstnání, zlepšení zdravotního stavu, zvýšení jejich vzdělanostní úrovně, zkvalitnění bytových a hygienických podmínek a zastavení růstu kriminality“⁴⁵. V průběhu roku 1958 pak byla jednotlivými ministerstvy vydána řada směrnic, jež měly o zlepšení těchto aspektů usilovat. Směrnice ministerstva zdravotnictví vedla k vlně zdravotních prohlídek u kočovníků, směrnice ministerstva školství a kultury měla zajistit dohled na pravidelnou školní docházku dětí, snižováním negramotnosti dospělých a celkovým zvýšením kulturní úrovně Romů. Ministerstvo spravedlnosti mělo skrze novou směrnici korigovat kriminalitu této skupiny obyvatel a ministerstvo vnitra mělo zajistit její evidenci⁴⁶.

Zákon č. 74/1958 Sb. „O trvalém usídlení kočujících osob“ tak nebyl prvním vydaným dokumentem KSČ k cikánské problematice, ale poprvé obsahoval zásadní, otevřeně represivní prvky. Nabýval účinností k začátku roku 1959 a jeho cílem bylo potírání kočovného způsobu života. Neodkazoval přímo ke skupině Romů, ale ke kočujícím skupinám – KSČ se za každou cenu snažilo neodkazovat na rasu jakožto kritérium, nýbrž na „asociální způsob života“. Z dokumentu „Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem“ z roku 1958 přiznává, že toto legislativní opatření reaguje na stížnosti majoritní společnosti⁴⁷. To je znatelné i v zákonem ustavujícím dokumentu z 26. března 1958. „V poslední době se množí stížnosti z celého území ČSR na činnost cikánů, zejména kočovných. Tyto stížnosti, jelikož i výsledky (...) průzkumů ukazují na neudržitelný stav jejich života, (...) nedostatečnost všech

⁴³ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 59.

⁴⁴ LINDNEROVÁ, Vladimíra. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959–1989 In. Český lid, 1993, Vol. 80, No. 3 (1993), str. 195.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Na Praha, AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 172, a.j. 234/7, Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem, 14. března 1958, str. 6.

dosavadních opatření a na nutnost urychleného řešení (...) otázek, kterými se zabývá tento návrh“⁴⁸.

Tento zákon dělil romské obyvatelstvo do tří skupin na základě způsobu života – na Romy usedlé, polo usedlé a kočovné⁴⁹. Právě dvě posledně zmíněné skupiny měly být podrobeny povinným systematickým soupisům obyvatel, přičemž soupisový list obsahoval fotografii, osobní údaje i otisk prstů jednotlivce. V archivním dokumentu „Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem“ můžeme nalézt silné stereotypy o všech třech skupinách Romů, nejvýraznější však jsou u posledních dvou skupin. Skupina „polo usedlých cikánů“ je dokonce osočena z toho, že „jedí maso uhynulých zvířat, které vyhrabávají ze země, což mezi nimi působí četné infekční choroby“⁵⁰. Mimo to se objevují (v té době běžné) zmínky o „cikánské negramotnosti“ či jejich životě v „nejnižším stupni kulturního vývoje“⁵¹.

Soupisy měly mít na starost místní národní výbory, které byly již při projednávání zákona 74/1958 pověřeny, že zajistí „přesnou evidenci všech cikánů a důsledně od nich budou vyžadovat ohlašovací povinnost; zejména nutno věnovat pozornost evidenci cikánské předškolní mládeže, cikánským ženám a dorostu přicházejícímu v úvahu pro začlenění do pracovního poměru“⁵². Poprvé se tak stalo ještě dva roky před komunistickým pučem v roce 1946, kdy byl obnoven zákon 117/1927 O potulných cikánech (který byl 1950 zrušen). Vzhledem k historickému kontextu Romů a jejich útlaku mocenskými strukturami (často spojeným se soupisy), lze označit přinejmenším za kontroverzní řešení, které se v romské společnosti nesetkalo s pochopením. Jak uvádí Celia Donert, Romové v sobě stále měli zakořeněné trauma z historicky dlouhodobými represivními postupy demokratických i autoritářských vládnoucích struktur a jejich důslednými soupisy.⁵³ Není tedy divu, že se romští občané většinou snažili vyhnout procesu soupisů.

⁴⁸ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 172, a.j. 242/6, Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem, 26. března 1958.

⁴⁹ LINDNEROVÁ, Vladimíra. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959-1989 In. Český lid, 1993, Vol. 80, No. 3 (1993), str. 195.

⁵⁰ AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 172, a.j. 234/7, Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem, 14. března 1958, příloha III, str. 9.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² AÚV KSČ, f. 02/2, sv. 172, a.j. 234/7, Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem, 14. března 1958.

⁵³ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 131.

Zásadnější problém ovšem nastal s implementací zákona. Ačkoliv jeho formulace slibovala zakročit pouze proti Romům označených za „polousedlé“ či „kočovné“⁵⁴, nařízením byla tvrdě postihována i skupina Romů „usedlých“. Ti, ačkoliv měli trvalé bydliště, stálé zaměstnání a jejich děti navštěvovaly základní školy v regionech, byli v soupisu stejně evidováni a následně také násilně „usídlováni“ a „asimilováni“.

Původní myšlenka byla založená na představě usídlení jakožto hlavního socializačního nástroje – nástroje převýchovy. Ten měl dát kočovným Romům trvalé bydliště a prostřednictvím specializovaných komisí jim měl pomoci začlenit se do majoritní společnosti. Mimo značnou míru disciplinace – namátkových kontrol hygieny ze strany komise „pro řešení romské otázky“, sociálních pracovníků či policie – se jednalo o násilně prosazovanou implementaci a potírání veškeré kultury mimo majoritní normativní rámec. Jak uvádí mnoho autorů⁵⁵, kočovným Romům byly zabavovány koně, kteří často končili na jatkách bez finančních náhrad⁵⁶, z jejich vozů byly uřezávány kola či v některých případech byly páleny. Také se zvedala míra xenofobie (jež pravděpodobně byla dědictvím nacistického režimu, v Československu a lidé v některých případech brali řešení do svých rukou).

KSČ také narážela na problémy v praxi – hlavním problémem byla nedostatečná bytová vybavenost státu na takový způsob řešení. Úřady často vystěhovaly kočující skupiny z jejich příbytků, které nevratně poškodily, aby je nebylo možné nadále používat. Přitom ale nebyla dostatečná kapacita náhradních ubytovacích zařízení. Docházelo tak k případům, kdy celé rodiny mrzly v nezateplených maringotkách či bytech v dezolátním stavu. Také byl problém s početností rodin a velikostí bytů, protože rodiny byly výrazně početnější než průměrné rodiny majoritní společnosti a jejich vzájemné vazby byly natolik silné, že nepřipadalo v úvahu jejich zpřetrhání. V praxi se tak běžně stávalo, že dvojpokojový byt v oficiálních dokumentech označený jako „závadový“⁵⁷ obývalo až na patnáct jednotlivců, což k „normalizaci životního stylu Romů“ z pohledu majority nepřispělo.

Také docházelo k incidentům s neromskými obyvateli – zatímco idea spočívala v jejich kladném vlivu na chování této „deviantní skupiny“, Romové byli často terčem stížností,

⁵⁴ Zákon č. 74/1958 Sb. Zákon o trvalém usídlení kočovných osob, 1958.

⁵⁵ Zmínky o praktikách usídlení lze nalézt například v publikacích Niny Pavelčíkové, Matěje Spurného, Tomáše Grulichy a Tomáše Haišmana a Celia Donert. Právě Celia Donert se tomuto tématu věnuje nejpodrobněji. Autoři většinou vycházejí z referátů ze schůzí regionálních výborů KSČ.

⁵⁶ Ačkoliv někteří Romové finanční náhradu dostali, rozhodně to nebývalo pravidlem.

⁵⁷ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 73

verbálních i fyzických útoků svých sousedů. Na druhou stranu, ze zpráv od kontrolních úřadů a hygieny vyplývá, že tato obydlí romské rodiny udržovaly v nadměrně dobrém stavu a čistotě.⁵⁸

Soupisy romského obyvatelstva, které byly uskutečněny v roce 1959, pro ně měly neblahý vliv na trhu práce⁵⁹. V případě, že byl někdo do soupisu uveden, znamenalo to, že mu či jí byl razítkem označen list v občanském průkazu. To mělo úředním orgánům zjednodušit orientaci a pomoci zjistit, kdo se zápisu vyhýbal. V praxi však takové označení vedlo k marginalizaci Romů na pracovním trhu. Zaměstnavatelé – ačkoliv byli k zaměstnávání Romů motivováni státem prostřednictvím mnohých úlev i kvót – dávali přednost lidem „bez razítka“. Také se nemohli samovolně přesouvat za sezónními či pomocnými pracemi, nýbrž museli setrvávat v místě zápisu, kde brzy došlo k vyčerpání tohoto typu práce, v některých případech i konflikty s majoritou.

Romové, cítíc další znevýhodnění, své občanské průkazy opakovaně ztráceli či poškozovali vytržením inkriminované stránky, za což byli opětovně trestáni. Také se hromadily žádosti o vynětí ze soupisu. Jak Pavelčíková podotýká, zapsány byly i skupiny usedlých Romů, které tak začaly podléhat represivní stránce soupisů (například omezení volného pohybu)⁶⁰. Jak vyplývá ze záznamu schůze ÚV KSČ z konce roku 1958 o ohlasu mezi obyvatelstvem na úpravu poměru státu k romskému obyvatelstvu⁶¹, samotní funkcionáři si nebyli jistí, kde leží hranice definic skupin „Cikánů“ dle míry usídlení. V záznamu schůze o ohlasu mezi obyvatelstvem je také varováno před nedostatečnou znalostí majority o „cikánské problematice“ a je zdůrazňován fakt, že toto hledisko bylo zatím ze strany KSČ zcela opomíjeno. „Na druhé straně nelze nevidět skutečnost, že naše veřejnost toho ví velice málo o cikánech a o jejich historii, naplněné neustálým útlakem a pronásledováním ze strany vykořisťovatelských tříd. Ve vysvětlování těchto otázek zaměřených k získání obyvatelstva ke spolupráci, aby bylo odstraněno toto smutné dědictví vykořisťovatelských systémů a aby byl z cikána vychován socialistický člověk, nebylo uděláno téměř nic“⁶².

⁵⁸ SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017, str. 6.

⁵⁹ GUY, Will. *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*, Bristol: PhD dissertation – University of Bristol, 1977, str. 185.

⁶⁰ PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, 2004, str. 77.

⁶¹ AÚV KSČ, f. 05/3, sv. 36, a. j. 289, Zákon o trvalém usídlení kočujících osob – ohlas mezi obyvatelstvem, 4. 11. 1958.

⁶² Tamtéž.

V padesátých letech tedy dochází k zásadnímu prvnímu obratu v utváření politik vůči Romům přímo KSČ, a to k omezení lidskoprávních svobod menšiny. Romové jsou nuceni zapsat se do soupisů kočovného obyvatelstva, je jim omezeno právo svobodného pohybu a stát opakovaně zasahuje do osobního života – v bydlení, na pracovním trhu i ve školství. Okolo zákona č. 74/1958 Sb. „O trvalém usídlení kočujících osob“ se točila politická rozhodnutí celá šedesátá léta, kdy zákon a jeho uplatňování byl hlavním bodem projednávání „cikánské problematiky“ byrem ÚV KSČ. Jak uvádí Matěj Spurný, „kampaň proti „kočovným a polokočovným cikánům“ v letech 1958–1960 měla u většinového obyvatelstva příznivý ohlas, což jen potvrzuje, že strana zakládala svoji legitimitu stále ve větší míře na konzervativních hodnotách. Legitimitu nositelky revoluce nahradila legitimita strážkyně klidu a pořádku.“⁶³

⁶³ SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017, str. 14.

3 Nucený rozptyl kočovného obyvatelstva jako reakce na snahy o převýchovu „nepřízpůsobivých“ občanů

3.1 Historický diskurz počátku 60. let – „*Socialismus v naší vlasti zvítězil!*“⁶⁴

V 60. letech 20. století se v ČSSR i SSSR odehrály zásadní systémové a legislativní změny. 11. července 1960 byla Národním shromážděním jednomyslně schválena nová socialistická ústava, která měla dokonat tranzici k socialismu v jeho čisté podobě⁶⁵ po ideologickém režimu, který ustanovil základy socialistického státu.

„Abychom utvrdili všechny dosavadní výsledky bojů a práce našeho lidu a abychom zároveň ukázali nezlomnou vůli dospět k cílům ještě vyšším, uzakoňujeme dnes tuto socialistickou ústavu naší republiky.“⁶⁶

Ústava oficiálně deklarovala vedoucí úlohu KSČ a oficiální státní ideologii marxismus-leninismus, čímž potírala alternativy komunistických směrů. Velký důraz byl stále kladen na kolektivismus, stejně jako ústava z roku 1948. Nová ústava také rozšiřovala povinnosti občana například o „uvědomělé zachovávání pravidel socialistického soužití“ či o ochranu a upevňování socialistického vlastnictví⁶⁷.

S touto systémovou úpravou se mimo ideologických rámců pojily reformy státní správy – národním výborům KSČ byly nevidaně posíleny pravomoci na úkor regionálních úřadů a krajské správy, jež ústava slučovala do větších celků. Tato transformace sebrala regionálním samosprávným orgánům (nyní podléhajícím národním výborům) systémové opory pro řešení cikánské problematiky, které byly nastolené v průběhu 50. let. Jak jsem zmiňovala v předchozí kapitole, řešení konkrétních problematických situací náleželo regionální státní správě, tudíž její reorganizace znepřehlednila již v 50. letech chaotické řešení „cikánské otázky“. Pro moje další zkoumání je také podstatný 20. článek ústavní druhé hlavy „Povinnosti a práva občanů“, který zaručoval „rovnoprávnost všech občanů bez zřetele na národnost a rasu“⁶⁸. Jak se pokusím doložit dále, implementace tohoto článku romské obyvatelstvo minula. Přesto se však promítla do dalších dobových legislativních textů k řešení „cikánské problematiky“. Další, a při pohledu

⁶⁴ Československá ústava z r. 1960, preambule.

⁶⁵ Fungování Československa do r. 1960 bylo označeno jako přechodová fáze, jakýsi předvoj socialistického státu. Tento proces měl být dovršen nastolením utopického stavu komunismu, ke kterému ani skrze ideologické filosofy nikdy nedošlo.

⁶⁶ Československá ústava z r. 1960, preambule.

⁶⁷ Československá ústava z r. 1960, 2. hlava, čl. 34-38.

⁶⁸ Československá ústava z r. 1960, 2. hlava, čl. 20.

ze současnosti základní, občanská práva však byla značně omezena či napsána účelově tak, že byla možná jejich víceznačná interpretace. V případě jejich zahrnutí do ústavy (to se týkalo například svobody tisku či svobody shromažďování⁶⁹), práva nebyla v praxi dodržována.

V 60. letech došlo k několika neméně podstatným změnám i ve vedení SSSR. Jelikož sovětský blok sužovala rozsáhlá hospodářská krize, Chruščovovy agrární reformy (př. snahy obydlet Kavkaz, dopadly nezdarem a společnost se ještě „neoklepala“ z drasticky potlačených povstání v Maďarsku a Polsku na konci 50. let, v SSSR panovala obecná nespokojenost. A smyčka okolo ústředního tajemníka KSSS Nikity Chruščova se začala stahovat – a to až do října roku 1964, kdy byl „sesazen“ pětící vysokých funkcionářů KSSS v čele s Leonidem Brežněvem. Nikita Chruščov byl penzionován a dožil v domácím vězení pod dohledem státních složek. Na jeho místo ústředního tajemníka usedl Leonid Brežněv, který ve funkci tajemníka ÚV KSSS setrval až do své smrti roku 1982⁷⁰.

3.2 Dozvuky pokusů o převýchovu Romů v 60. letech

Oficiální soupisy „kočovného obyvatelstva“ – v praxi Romů bez ohledu na míru jejich usídlení – proběhly začátku února 1959. V tomto roce bylo také uvedeno v platnost usnesení o plnění cílů v otázce romské převýchovy a jejich výsledků. Na začátku 60. let neustále převládal politický diskurs „usídlení a následné asimilace romské menšiny do majoritní společnosti“, které měli na starosti speciální komise pod lokálními orgány, jež ovšem ztratily své pravomoci s novou červnovou ústavou.

Politiky usídlování kočovného obyvatelstva a disciplinačních zásahů do sfér soukromého života „deviantních a asociálních skupin“ byly legitimizovány jako převýchovné metody. Z principu se mělo jednat o zvýšení míry asimilace pomocí kontaktu s většinou a dostatečnou kontrolou státu v oblastech školství, zdravotnictví, bydlení či pracovních poměrů – dle měřítko, které odpovídalo snahám o vytvoření „nového socialistického člověka a socialistického životního stylu“, jejichž idea byla zformována na přelomu padesátých a šedesátých let jako „plnohodnotná alternativa k západní konzumní společnosti“⁷¹. Součástí

⁶⁹ Československá ústava z r. 1960, 2. hlava, čl. 28.

⁷⁰ NÁLEVKA, Vladimír. Studená válka. Praha: Triton, 2003., str. 117.

⁷¹ FRANC, Martin. Životní styl a každodennost v Československu v padesátých a šedesátých letech 20. století. In J. Pažout (ed.), Každodenní život v Československu 1945/28-1989 (pp. 277-292). Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, str. 25.

vládních plánů se tak stala i likvidace osad⁷², především na východě Slovenska, což zvýšilo poptávku po systematizaci úředních orgánů pro „cikánskou problematiku“.

V roce 1960 byla obnovena komise pro obyvatele cikánského původu, jež původně pozbyla platnost spolu s novou ústavou. Zároveň se ale začal uskutečňovat první náznak státem řízeného rozptylu, a to na základě schůze o plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi „cikánským“ obyvatelstvem. Jak vyplývá již z přílohy zprávy „Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem“ z roku 1961, řízený rozptyl měl probíhat „na základě dobrovolnosti a tak, aby byl prakticky dokončen do roku 1965“⁷³. Na ní totiž byly kritizovány dosavadní výsledky asimilace a selhání asimilačního programu bylo připisováno početným romským osadám na Slovensku⁷⁴. Ačkoliv politiky rozptylu se staly masivním jevem až v druhé polovině 60. let, již v roce 1961 bylo přijato usnesení o rozptylu asi 40 000 Romů ze Slovenska do českých industriálních oblastí⁷⁵, což předznamenává vyústění obratu asimilace k oficiálním politikám řízeného rozptylu.

Vilém Široký, předseda vlády v letech 1953-1960, byl v roce 1962 pověřen ÚV KSČ prvním vyhodnocením dosavadního plnění cílů k „cikánské problematice“⁷⁶. V tomto dokumentu Široký dle dobového úzu vychvaloval „skvělé pokroky KSČ v převýchově a asimilaci“, neuvedl však žádná konkrétní čísla či přesné údaje (oproti obdobné zprávě z roku 1965⁷⁷). V závěru pak sice upozornil na problémy ve školství jako byla vysoká míra absence romských dětí v docházce, neuspokojivá hygiena či nedostatky v bytové situaci, avšak dokument vyzníval spíše pochvalně nežli jako selhání⁷⁸. A to i přes výzvu všem výborům KSČ a jejich komisím, aby v řešení otázky pokračovaly. V textu se však nenavrhovalo žádné konkrétní řešení; jednalo se spíše o jakési ideologicky zabarvené provolání, aby orgány nadále pokračovaly ve svém úsilí. V podobném duchu se nesly i ostatní zprávy o plnění z následujících let: nepředkládaly konkrétní řešení, převážně povzbuzovaly ke zvýšení efektivity a předčení

⁷² PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 78.

⁷³ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961, příloha I., str. 7.

⁷⁴ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961, příloha III., str. 13.

⁷⁵ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 83.

⁷⁶ Tamtéž, str. 80.

⁷⁷ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965.

⁷⁸ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961.

nastavených cílů pro „lepší socialistickou společnost“ a vyzývaly k rychlému převýchovnému procesu⁷⁹.

V témže roce také byla přijata směrnice o vyjmutí „osob cikánského původu“ ze soupisů v případě, že bude prokázán jejich usídlený a částečně asimilovaný způsob života. Za asimilovaného byl v teorii označen ten Rom, který měl trvalé bydliště a zaměstnání, ale jak už jsem zmiňovala výše, v praxi byla do soupisů zavedena většina československých Romů. Vzhledem k finální podobě soupisů a jejich diskriminačním prvkům to pro Romy byla vítaná možnost. V praxi se ovšem vyjmutí týkalo jen hrstky jedinců. „Většina Romů zřejmě nedokázala odhadnout, do jaké míry byli do soupisu zařazeni oprávněně, proto se tolik nebránili ani tak samotnému zápisu, jako spíše jeho následkům,“ uvádí Nina Pavelčíková.⁸⁰ Jednalo se především o omezení volného pobytu v rámci celého státu a znevýhodnění na trhu práce. Na pracovním trhu byli zapsaní Romové, jež chtěli využít politik přesídlení, znevýhodnění, protože bylo avizováno, že „náklady spojené s přestěhováním budou hradit dané závody a pracoviště“⁸¹. Toto ustanovení mělo zajistit, že závody si budou chtít pracovní síly udržet a nebude docházet k vysoké fluktuaci, paradoxně to zaměstnavatele spíše odrazovalo. To nebylo jedinou příčinou nevýhod spojených se soupisovým razítkem v občanském průkazu, podstatnou roli hrála také vysoká míra rasismu a předsudků.

Dalším zásadním usnesením byla směrnice o výuce „cikánských“ dětí z roku 1963. Ačkoliv k segregáčním politikám v centrální rovině strana přistoupila až v 70. letech 20. století, tato směrnice z první poloviny 60. let vykazuje jasné znaky segregace. Romské děti měly být rozděleny do kategorií dle míry jejich problémovosti ve školách (tzn. velké absence ve výuce či záškoláctví) a skupina „zanedbaných cikánských dětí“ následně „měla být poslána do vyčleněných tříd pro „děti, které vyžadují speciální péči“, odděleně od zbytku populace“⁸².

Mezi tehdejšími elitami v oblasti psychologie byl kladen velký důraz na determinaci fáze inteligenčního vývoje skrze populární IQ testy, které představovaly hlavní oporu vědecké argumentace o asocialitě a kulturní zaostalosti romské menšiny. „Testy však byly založené na

⁷⁹ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961.

⁸⁰ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 76.

⁸¹ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965, str. 5.

⁸² DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 149.

znalosti majoritní kultury, konkrétně na výbornou znalost psané češtiny, čímž byly romské děti opět marginalizovány⁸³, přičemž výsledky neodpovídaly jejich inteligenci, nýbrž kulturnímu zázemí.

Tato směrnice se převážně zabývala přístupem školních orgánů k romským dětem. ÚV KSČ v ní avizovala, že míra záškoláctví a absencí neklesá a orgány i vyučující by měly přistoupit k trestněprávním donucovacím prostředkům⁸⁴. Zpráva „Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem“ zdůrazňuje také fakt, že za negramotností mládeže stojí neklesající negramotnost „cikánů“ starších 15 let. Zajímavé je, že jako nejúspěšnější nástroj pro zvýšení gramotnosti dospělých zpráva označuje armádu a kvalifikační kurzy na závodech organizované pro „cikánské brance“ před odchodem z povinné vojenské služby⁸⁵. Kvalifikační kurzy však měly „slepé místo“ v otázce ubytování, poněvadž závody neměly dostatek služebních bytů na přidělení romským zaměstnancům. Po dokončení kurzu Romové v závodech nesetrvávali⁸⁶.

V této době také začal spor o uznání Romů za právoplatnou národnostní menšinu, nikoliv jen za asociální a vývojově „zaostalou etnickou skupinu“⁸⁷. Romská kultura v tehdejší diskurzu byla považovaná za neslučitelnou a škodlivou pro fungování socialistického státu právě pro svou oficiálně přijímanou zaostalost a asocialitu. Jak uvádí Věra Sokolová „rétorika kulturních rozdílů se posunula do roviny sociální patologie, což legitimizovalo artikulaci ještě striktnějších asimilačních programů“⁸⁸.

Jazyk jako ukazatel kultury se dostal přímo do středu argumentací – stranou ÚV KSČ byla romština dlouho označovaná za pouhý dialekt, různí romští aktéři se naopak pokoušeli lingvistickým systémem romštiny kontrovat označení za „zaostalé“. Na obou stranách se však romštině přičítala velká míra specifičnosti. Jak píše v dobové literatuře Jaroslav Sus „Aniž bychom nyní zaujímali konečné stanovisko k otázce existence či neexistence cikánského národa, je třeba uznat cikánštinu za jeden ze znaků, jež poměrně zřetelně charakterizuje

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 81.

⁸⁵ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961, příloha III, str. 20.

⁸⁶ Tamtéž, str. 21.

⁸⁷ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 149.

⁸⁸ SOKOLOVÁ, Věra. Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008., str. 127.

zvláštnost cikánského etnika⁸⁹. Dalším jeho výrokem označuje romštinu za „živý jazyk“. V tomto případě by se téměř nabízela možnost interpretace jakési obrany romštiny oproti tehdejšímu diskursům, že „cikánština je umělý jazyk, který byl vytvořen, aby se Cikáni mohli izolovat od obklopujícího je prostředí, aby mohli zakrývat ilegální činnost“⁹⁰. Ve skutečnosti však k obraně nedochází, poněvadž vnímá romštinu jako jazyk zaostalý.

Do tohoto dobového textu Jaroslava Susy se zásadně promítaly tehdejší oficiální diskursy – krom marxistické reprezentace autor neustále zdůrazňuje zaostalost a kulturní nerelevanci menšiny, romština – ač jí uznává jako jazyk – dle jeho názoru „spěje k odumření“⁹¹ a tím pádem se na ní nedá postavit kulturní identita. Romům vyčítá jejich nedostatečnou vůli se asimilovat a za jediné obecné specifikum romské kultury označuje její „zaostalost“⁹².

V textu se vyjádřil také k možným řešením „cikánské problematiky“, přičemž jako jediné přijatelné řešení prosazuje asimilaci Romů, a to s totálním převzetím majoritní kultury. To je ještě radikálnější řešení oproti veřejným diskursům, v nichž pojem přizpůsobení značil „víceméně přizpůsobení sociokulturní“⁹³ Asimilaci je dle nutné uskutečnit, a to i za cenu represí či použití násilí⁹⁴.

Milena Hübschmannová tento text dokonce označuje za reprezentaci oficiální ideologie. Já jsem se rozhodla na textech Jaroslava Susy a Jiřího Lípy doložit, jak se politické diskursy promítaly do těch akademických (a společně tak vytvořili celospolečenské vnímání „Cikánů“ v tehdejší společnosti).

Jako ilustraci bych ráda uvedla citaci, která dle mého názoru vykresluje přístup Jaroslava Susy k „cikánské otázce“: „V žádném případě nelze považovat specifičnost cikánské „kultury“, folkloru, spočívající převážně v obsahové a formální zaostalosti, za nástroj převýchovy a nepřichází vůbec v úvahu budovat nějakou „socialistickou a národní“ cikánskou kulturu na něčem, co je v podstatě velmi primitivní, zastaralé, obsahově často i negativní a postrádající vyspělé tradice“⁹⁵.

⁸⁹ SUS, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, 1961, s. 26-27.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ SUS, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, 1961, s. 69.

⁹² SUS, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, 1961, s. 71.

⁹³ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Co je to tzv. cikánská otázka? In. *Sociologický časopis*, 1970, Roč. 6, Čís. 2 (1970), str. 107.

⁹⁴ Autor zde uvádí, že „S/sociální demokracie nevyklučuje násilí, které však nesměruje k zachování třídní či jakékoliv jiné výlučnosti, ale k odstranění jakýchkoliv výlučností a rozdílů“. SUS, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, 1961, s. 100. In. *Národní digitální knihovna Kramerius*.

⁹⁵ SUS, Jaroslav. *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, 1961, s. 71. In. *Národní digitální knihovna Kramerius*.

Jaroslav Sus se věnoval „cikánské problematice“ jako jeden z mála akademiků, ale nikoliv jediný. Přístup odborníků byl ale téměř shodný. Další důležitou postavou „cikánské otázky“ a oporou ideologických diskursů byl Jiří Lípa. Akademik, který již v roce 1953 ostentativně uvedl, „že v socialismu neexistují podmínky pro vytvoření spisovné romštiny, která je tvořena pouhými dialekty“⁹⁶ a vyslovoval se proti její aplikaci v každodenním styku s úřady či učiteli⁹⁷. Paradoxně ten samý Lípa byl v roce 1961 pověřen sestavením prvního romsko-českého slovníku⁹⁸. I ve faktu, že onu příručku napsal ani ne desetiletí po tomto výroku, se dle mého názoru promítá právě rychlost proměn přístupů a diskursů i politického tlaku ze strany KSČ.

Hned první větou Úvodu potvrzuje svou přináležitost k oficiálnímu diskursu zneuznání romštiny jako jazyka, když ji označuje za nářečí⁹⁹, v čemž je oproti Susovi více dobově poplatný. Zároveň však musíme mít na paměti, že slovník začal vznikat o více než rok dříve než Susova publikace. Dále v úvodních pasážích, kde Lípa vysvětluje kořeny některých slov ještě z doby pronásledování Romů, potvrzuje svou přináležitost k oficiálnímu diskursu „převýchovy Romů pro jejich zaostalost vyplývající z přístupu kapitalismu“. Doslova uvádí: „Tyto zbytky doby, kdy Cikáni byli společností pronásledováni, udrželi se v jazyce do dneška, kdy socialistická společnost vyvíjí veškeré úsilí, aby byly odstraněny všechny křivdy, které Cikánům způsobovaly vykořisťovatelské společenské řády“¹⁰⁰.

V této době se masivně projevovaly tyto protiromské myšlenkové proudy a pluralita přístupů byla z mé perspektivy minimální. Ostatní autoři, kteří se vyhýbali tomuto přístupu, většinou tvořili neakademické texty na základě romské lidové slovesnosti a bývali státem označováni za „pouhé“ aktivisty. Představitelem této skupiny byl například „aktivista“ Karel Holubec¹⁰¹.

Tyto střety dvou proudů – „oficiálního“ a „neposvěceného ideologickou komisí KSČ“, se dotýkaly především ideových rámců a tvoření romské občanské společnosti. Tím nechci

⁹⁶ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 150.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Slovník byl vytvořen pro snadnější komunikaci policejních a dalších státních orgánů s majoritou, nejednalo se tedy o snahu legitimizovat romštinu jako jazyk, nýbrž o každodenní praktické záležitosti

⁹⁹ LÍPA, Jiří. Romsko-český slovník, Praha: Státní pedagogické nakladatelství (1963), s. 3.

¹⁰⁰ LÍPA, Jiří. Romsko-český slovník, Praha: Státní pedagogické nakladatelství (1963), s. 4.

¹⁰¹ Povoláním lékař, který mluvil velice dobře romsky a prosazoval se o lepší integraci do společnosti. Autor sbírky přeložených a přebásněných starých romských písní nazvané „Cikán zpívá jinak“.

banalizovat důsledky vlivu pro formování dalších legislativních kroků či vnímání majority, jen poukázat na fakt, že v této době v Československu docházelo k politickým diskrepancím založených na problémech s ryze praktickými záležitostmi.

Konkrétní příklady problematických míst a situací tematizují Pavelčíková i Donert ve svých publikacích, ve shrnutí se ale nejčastěji jednalo o problémy s opětovnou migrací Romů, problematické byly jak návraty Romů oficiálně uvedených do soupisu a usídlených na Slovensku, tak návraty propuštěných Romů z industriálních částí země, kam byly usídleni do závodních bytů a zaměstnání na trvalý pracovní poměr. Na této úrovni byla okrajově projednávána také pracovní (popřípadě školní) kázeň romských obyvatel, hluk či hygiena.

Přibývalo stížností lokálních funkcionářů především na nedostatečnou systematizaci a provázanost mezi jednotlivými státními orgány, jež následně uznala i komise pod Ministerstvem školství a kultury, jejíž hlavní agendou bylo řešení „cikánské otázky“¹⁰². Jak píše Pavelčíková, „její autorita nezaručovala vliv na ostatní resorty, které se romské problematice věnovaly nesoustavně“, což vedlo ideologickou komisi ÚV KSČ k myšlence založit komisi novou a mezirezortní¹⁰³, čímž v květnu 1964 pověřila ministra školství a kultury Čestmíra Císaře¹⁰⁴. K úpravám pravomocí také mělo dojít na úrovních krajských komisí, které byly vytvořeny pro řešení „cikánské problematiky“.

Pro tento záměr byla vypracována podrobná zpráva, v níž se jeden z dílčích neúspěchů asimilace přičítá nedostatku pracovních míst na Slovensku, poněvadž dospívající generace Romů nemohla sehnat trvalý pracovní poměr, stěhovala se z měst zpět do osad, kde zakládala rodiny a stavěla nové příbytky. Právě tyto mechanismy dle zprávy zesilovaly segregaci od majority¹⁰⁵, ÚV KSČ již na jednání o plnění směrnice „O práci mezi cikánským obyvatelstvem“ v roce 1961 osady označilo za „tu největší překážku pro vzdělání cikánského obyvatelstva“ a za „zdroj cikánské zaostalosti“¹⁰⁶. ÚV KSČ tak přistoupilo k prosazování politik rozptylu, nejprve jako nástroje asimilace.

¹⁰² PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 86.

¹⁰³ Její součástí byli náměstci ze všech ministerských rezortů. In. PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 87.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961, str. 13.

3.3 Rozptyl cikánského obyvatelstva

V roce 1965 centrální politiky se posunuly směrem od asimilačních politik, když byl schválen oficiální program rozptylu, který měl vést k „eliminaci nežádoucí koncentrace cikánů“¹⁰⁷ v Československu. Za selhání asimilačních snah bylo mimo jiné považována dobrovolné odloučení Romů od většinové společnosti. Hlavním cílem totiž bylo Romy vytrhnout z „jejich“ prostředí a použít majoritní společnost jako nástroj asimilace. Důvody této částečně dobrovolné separace vyplývající z historického kontextu a odvěké diskriminaci od majority, se ale žádný úřad ani badatel nezabýval.

Kořeny rozptylu cikánského obyvatelstva se objevují již v usnesení z roku 1961¹⁰⁸, které mělo za úkol rozptýlit 40 000 (Josef Nováček píše o 46 500 osobách¹⁰⁹) slovenských Romů z osad do průmyslových oblastí Čech. Jak uvádí Tomáš Haišman, vliv na toto rozhodnutí mělo sloučení Prešovského a Košického kraje do jednoho Východoslovenského kraje. „Vzhledem ke skutečnosti, že oba původní kraje vykazovaly nejvyšší počty Romů a také nejvíce problémů v zaměstnanosti, školní docházce a zejména v bytové situaci romských rodin, jejich sloučení bezpochyby umocnilo depresi z perspektiv“¹¹⁰. Ve východní části Slovenska se s problematickými aspekty (např. bytovou situací) nejprve snažily vypořádat lokální orgány, ještě tentýž rok začalo apelovat na ÚV KSČ, že „je třeba uložit vládě ČSSR, jednotlivým ministerstvům, všem krajským výborům KSČ či KSS a krajským národním výborům, aby přijaly taková opatření, která pomohou dokončit splnění usnesení ÚV KSČ z dubna 1958“¹¹¹. ÚV KSČ také apeloval na zřízení celoslovenského i celostátního postupu v „cikánské otázce“ pro nedostatečné výsledky¹¹². Zdůrazňují, že tyto snahy z roku 1961 se týkaly oněch 40 000 Romů. Po legislativních změnách z roku 1965 se snahy o rozptyl staly populárním obrazem o řešení „cikánské problematiky“ uvnitř státní správy i stranických orgánů.

¹⁰⁷ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 159.

¹⁰⁸ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961.

¹⁰⁹ NOVÁČEK, Josef. Cikáni včera, dnes a zítra, Praha: Socialistická Akademie, 1968, s. 4.

¹¹⁰ HAIŠMAN, Tomáš. Romové v Československu v letech 1945-1967: vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In. Romové v České republice (1945-1998), Praha: Socioklub, 1999, s. 172.

¹¹¹ Tamtéž, s. 173.

¹¹² NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965, str. 18.

Dne 15. června 1965 proběhla schůze ÚV KSČ, na které byli romští obyvatelé rozřadíni do tří skupin¹¹³ – tím se do popředí dostaly v 50. letech formulované kategorie na základě míry jejich „usídlení“ (a tím pádem dle dobového názoru i asimilace). Rozptyl se netýkal jen osad na Slovensku, ale i těch Romů, kteří spadali do kategorie „polousedlí“. Jako problém byla spatřována všechna místa s „vysokou koncentrací cikánů“, což se vztahovalo i na celé čtvrti, ulice či přímo ghetta. V českých zemích docházelo k „vysoké koncentraci Cikánů“ především v industriálních oblastech jako v Severočeském kraji, v Plzni či na Ostravsku¹¹⁴. V tom se opakuje paradigma z konce 50. let, kdy vládní opatření, jejichž implikace se oficiálně týkala „jen“ kategorií „neusedlých“ popřípadě „polousedlých cikánů“, postihovala romské aktéry s usedlým a „normativním“ způsobem života.

Dne 15. 6. 1965 pak proběhla schůze ÚV KSČ pro „kontrolní zprávu o plnění usnesení ÚV KSČ z dubna 1958 o práci mezi cikánským obyvatelstvem“¹¹⁵, kde byly centrální politiky a jejich implementace podrobeny nebývalé kritice. Kritizovány především asimilační cíle, kde nedošlo k pokroku a nedostatky „administrativního zajištění a centrální řízení převýchovného programu“. Pravděpodobně v reakci na neúspěchy státních orgánů na podzim problematiku projednávala československá vláda¹¹⁶. Nejzásadnější dokument pro další směřování byl vydán 13.10.1965. Tomáš Haišman ve svém textu uvádí, že i nařízení č. 502 „O opatření k řešení otázek cikánského obyvatelstva“ bylo odezvou na „zásadní kritiku ze strany ÚV KSČ“¹¹⁷ a fakticky znamenalo přijetí rozptylu jako vlastního politického nástroje ČSSR. Na těchto říjnových setkáních vlády byl též založen vládní výbor pro řešení „cikánské otázky“, v němž zasedali náměstci (pro problematiku validních) ministerstev¹¹⁸.

Toto sociální inženýrství se mělo opírat o systém kvót a o kooperaci mezi jednotlivými národními výbory. Jeho úspěch byl tím pádem odvozen od precizní organizace, plánování a systematické koordinace národních výborů. Na jaře roku 1967 by představen ÚV KSČ „ambiciózní plán, dle kterého by mělo proběhnout přesídlení skoro poloviny z 120 000 Cikánů

¹¹³ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965.

¹¹⁶ HAIŠMAN, Tomáš. Romové v Československu v letech 1945-1967: vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In. Romové v České republice (1945-1998), Praha: Socioklub, 1999, s. 177.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Vztah Romů k práci – konfrontace stereotypu s historickými doklady. In. Český lid, 2015, Vol. 102, No. 3 (2015), s. 319.

žijících v nehygienických bytových podmínkách“¹¹⁹ do českých měst i na venkov do roku 1970. Rozptyl nebyl chápán jen jako praktické opatření, které mělo rozmělnit nápor Romů na pracovní místa či o byty, ale stal se rovněž nástrojem nadále prosazované asimilace. Rozptýlením menšiny mělo dojít k jejímu sociálnímu přeučení na vzory chování a hodnotové rámce majoritní společnosti považované za „normální“ či přímo žádoucí a trans-generačně působily dál¹²⁰. Jak uvádí Josef Nováček v textu z roku 1968 „Hlavní cestou pro zrychlení tempa asimilace cikánského společenství je rozrušení (...) kompaktnosti, jinými slovy – rozptýlení Cikánů mezi ostatní obyvatelstvo.“¹²¹ Oproti archiváliím z roku 1961 a 1965 stranická ideologie oficiálně odstupuje od principu dobrovolnosti v rámci řízeného rozptylu¹²². Nedocházelo tedy k rozporu s diskursem asimilace, nýbrž k jeho vyostření a radikalizaci.

Nutno dodat, že ÚV KSČ i jeho ideologická komise byli ideově přesvědčeni o vhodnosti řešení, které považovali za výhodné i pro samotné romské obyvatelstvo. Pro přesnější ilustraci si vypůjčím příměr od Věry Sokolové, která disciplinační tendence KSČ srovnávala s tendencemi imperialistických velmocí¹²³ vůči původnímu obyvatelstvu kolonizovaných území. Zároveň se ale KSČ nedařilo kulturní specifika Romů se zcela potlačit. Opouštěly sice veřejný prostor, ale tradiční romské hodnoty a zvyklosti se nadále v rodinách předávaly dál. A to i ve skupinách Romů vedených jako „plně asimilovaných“. Jak píše Pavelčíková: „...záhy se mělo ukázat, že zdaleka ne všichni na první pohled "civilizovaní" Romové podlehli těmto trendům. Mnozí z nich si uchovávali úctu k tradičním romským hodnotám a zvyklostem, a jakmile jim to uvolnění asimilačních tlaků umožnilo, byli ochotni se aktivně zapojit do emancipačního procesu“¹²⁴.

Pro vykreslení všech legislativních náležitostí a jejich rozporuplnosti bych ještě měla zmínit, že dokument tzv. „rozptylu míst nežádoucího soustředění osob cikánského původu“ z roku 1965 byl v přímé kontradikci s novou socialistickou ústavou z května 1960. Jak jsem zmiňovala v historickém úvodu této kapitoly, nová ústava garantovala „rovnoprávnost všech

¹¹⁹ NA Praha, AÚV KSČ f. 02/2, sv. 331, a.j. 422/10: Politické byro Ústředního výboru KSČ: Plnění usnesení ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem, 1961.

¹²⁰ VLÁČIL, Jan. Učení sociální In. *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017–. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz>

¹²¹ NOVÁČEK, Josef. *Cikáni včera, dnes a zítra*, Praha: Socialistická Akademie, 1968, s. 4.

¹²² NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965.

¹²³ SOKOLOVÁ, Věra. *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008., str. 125.

¹²⁴ PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, 2004, str. 89.

občanů bez zřetele na národnost a rasu“¹²⁵. Oproti prvnímu represivnímu zákonu z roku 1958, v němž se KSČ bedlivě vyhýbala jakémukoliv rasovému podtextu, tento dokument byl již explicitně směřován proti romskému etniku. I to vypovídá o radikalizaci postojů ÚV KSČ i veřejnosti vůči romské menšině. Ta už byla veřejností vnímána jako zaostalá a deviantní, takže si strana mohla dovolit otevřeně represivní rétoriku bez odporu z veřejného prostoru.

ÚV KSČ s politikami rozptylu spojil i další palčivé otázky, ve kterých se dle zprávy „O plnění práce mezi cikánským obyvatelstvem“ z roku 1965¹²⁶ nedospělo k uspokojivým výsledkům. Hlavní cíle byly zabezpečit trvalé zaměstnání všem Romům způsobilých k práci, snížit negramotnost u dětí i dospělých, zlepšit financování a logistiku pro distribuci sociálních služeb potřebných pro asimilaci „cikánského obyvatelstva“ a zefektivnit programy kulturní i zdravotnické. Tuto agendu měly na starost jednotlivé Národní výbory. Zajímavé je, že mimo praktické záležitosti směřující přímo k asimilaci romských obyvatel, dokument nabádá Jiřího Hendrycha (jakožto předsedu ideologické oddělení ÚV KSČ) využít veřejné sdělovací prostředky k vytvoření toho „správného veřejného mínění o problematice řešení cikánské otázky“¹²⁷. Povšimněme si, že nenabádá ani k vylepšení obrazu romské menšiny, pouze politického řešení utvářeného stranou.

Program rozptylu však v praxi nefungoval tak, jako bylo plánované na papíře. Jelikož agenda přesunů spadala pod regionální národní výbory, které i přes mezirezortní komisi stále nepracovaly jednotně, řešení působilo chaoticky. Situaci neuklidnily ani „společné dohody o spolupráci mezi slovenskými a českými okresy při řešení otázek cikánského obyvatelstva, obvykle na roky 1966-1970“¹²⁸. Přežitky majoritní společnosti vůči Romům „hraničící s rasovou diskriminací“ jako je exkluze romské mládeže od ostatních vrstevníků, diskriminace ve společenském životě v obcích či problémy se začleňováním do pracovního kolektivu, jsou kritizovány přímo i ÚV KSČ¹²⁹.

Dle centrálních orgánů se o chaos zapříčinila i část samotných Romů, které možnost přesídlení nadchla. Denně se v hojném počtu chodili doptávat na možnosti přesídlení lokálních

¹²⁵ Československá ústava z r. 1960, 2. hlava, čl. 20.

¹²⁶ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965.

¹²⁷ Tamtéž, str. 12.

¹²⁸ HAIŠMAN, Tomáš. Romové v Československu v letech 1945-1967: vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In. Romové v České republice (1945-1998), Praha: Socioklub, 1999, s. 180.

¹²⁹ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965.

úřadů, což údajně působilo na jejich přetížení. Nutno dodat, že tento obviňující postoj úřadů zmírnil počáteční nadšení a zájem romských obyvatel o přesídlení na základě programu.

Program rozptylu „vlastní rozptyl dělily zásady do dvou kategorií, a to na rozptyl v rámci vlastních hranic krajů a okresů a na přesun části romského obyvatelstva ze Slovenska do českých krajů“¹³⁰. V Čechách, především v pohraničí či krajích, kde byla „cikánská otázka“ palčivým problémem již v poválečné době, úřední orgány z principu odmítaly příchod Romů ze Slovenska. A to hlavně pro veřejné mínění majoritních občanů, jejichž stížnosti se hromadily na místních úřadech“¹³¹. Rozptyl neprobíhal rovnoměrně po území celého státu, jak bylo plánováno. Kvót k roku 1965 bylo dosaženo jen pro extrémní nadbytek přijatých Romů v některých krajích (např. na Ostravsku)¹³².

Největší problém skýtalo řešení bytové otázky, kam romské rodiny ubytovat. I v industriálních oblastech, kde bylo více nekvalifikované práce a kam rodiny bývaly posílány, byl nedostatek bytů. „Ubytování bylo rozděleno na vlastněné státem, firmou, družstvem a soukromými vlastníky“¹³³. ÚV KSČ považovalo za jednu ze svých hlavních agend zajistit vhodné ubytování pro Romy, protože nevyhovující podmínky ubytování klasifikovalo jako příčinu zaostalosti. Také zdůrazňovalo fakt, že bez dostatku bytů nebude možné asimilace dosáhnout ani v případě, že by všechna nastávající opatření předčila očekávání¹³⁴. Celia Donert podotýká, že o možnosti vlastní dostavby rodinných domů nemohla být řeč pro vysokou počáteční investici, kterou si nemohly dovolit ani rodiny, ani stát¹³⁵.

Pavelčíková na základě dobových výpovědí přičítá neúspěch rozptylových plánů „nedostatku direktivní moci vládní komise“, která jednotlivým lokálním úřadům postup formulovala „doporučením“, nikoliv direktivním nařízením¹³⁶. Lokální orgány jednaly často impulzivně, nedodržovaly předepsaný plán a bouraly osady bez ohledu na kapacitu budoucího ubytování. Také docházelo k případům, kdy Romové z osad své „chyšky“ zbourali sami

¹³⁰ HAIŠMAN, Tomáš. Romové v Československu v letech 1945-1967: vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In. Romové v České republice (1945-1998), Praha: Socioklub, 1999, s. 178.

¹³¹ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 92.

¹³² NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965, str. 20.

¹³³ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 162.

¹³⁴ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965, str. 20.

¹³⁵ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 162.

¹³⁶ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 90.

nezávisle na státních orgánech a následně se dožadovali na nejbližších národních výborech usídlení do přislíbených lokalit¹³⁷.

Romové často „usilovali o přestěhování do konkrétních oblastí nikoliv jen z hlediska přístupnosti pracovních míst a zvýšení životní úrovně, ale také kvůli příbuzným“¹³⁸, kteří již v dané lokalitě žili. To však nebylo možné kvůli principům rozptylu, které spočívaly v „rozmělnění koncentrace cikánů“ dle kvótového systému. Oficiálně sice ÚV KSČ deklaroval, že při dobrovolném přesídlení nebudou přetřhávány rodinné vazby¹³⁹, v praxi tomu tak nebylo. Možná i proto, že vnímání pojmu „úzká rodina“ ÚV KSČ a Romů se výrazně lišilo.

Celia Donert ve své publikaci popisuje několik konkrétních případů, ve kterých bylo jinak zcela usídleným Romům zabráněno ve stěhování či dokonce vlastní koupě domů, poněvadž v ulici bydlela již rodina jednotlivce¹⁴⁰. Protože romské rodiny byly o mnoho početnější než průměrná rodiny majoritní společnosti, byly v rámci rozptylu děleny a rozposílány do různých částí Čech. To se setkalo s nelibostí romských aktérů, poněvadž rodinné vazby byly jedním z mála symbolických kapitálů, kterými marginalizovaní jednotlivci disponovali.

Pro lepší představu o stávajícím diskursu jsem se také zaměřila na rozdíly ve zpodobnění romských aktérů v kapitole „Cikánská otázka v ČSSR“ textu Josefa Nováčka „Cikáni včera, dnes a zítra“ z roku 1968 a publikací Jaroslava Susy „Cikánská otázka v ČSSR“ z roku 1961. Tuto pasáž jsem se do své práce rozhodla zařadit, poněvadž dle mého názoru vypovídá o prolínání politických a akademických diskursů, což vytvářelo „expertní“ jednostranný náhled na problematiku. Právě skrze vzájemné formování se docházelo k šíření téměř jednotné představy o romské menšině ve veřejném prostoru. Zásadní obrat spatřuji především ve formální jazykové stránce. Jaroslav Sus píše „cikán“ s malým písmenem, ačkoliv u národností či etnik se běžně používají písmenka velká. Považuji to tedy za doklad tehdejšího diskursu, v němž nebyli Romové považováni za „národnostní menšinu se svými kulturními specifiky“, nýbrž za skupinu

¹³⁷ DONERT, Celia. *The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, 2017., str. 162.

¹³⁸ GUY, Will. *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*, Bristol: PhD dissertation – University of Bristol, 1977, s. 284

¹³⁹ NA Praha, KSČ-ÚV. f. 02/1, KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Předsednictvo 1962–1966, sv. 110, aj. 114., 14.června 1965, str. 20.

¹⁴⁰ DONERT, Celia. *The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, 2017., str. 162.

„sociálně zaostalou“¹⁴¹. Oproti tomu Josef Nováček slovo „Cikán“ píše již s velkým písmenem. V tom pravděpodobně pozoruji vlivy pomalu formující se romské občanské společnosti, vliv však mohl mít i delší časový odstup od konce 50. let a ustavování prvotního socialistického přístupu k problematice. Další podstatný rozdíl pozoruji v přímých odkazech na marxismus-leninismus¹⁴² a jeho výkladové rámce prolínající celou publikaci Jaroslava Susy, zatímco Nováček vnáší ideologické proudy spíše významově, neexplicitně. To příkládám především diskursu nastoleným novou ústavou z r. 1960, která marxismus-leninismus označila za jedinou možnou státní ideologii – vzhledem k tomu, že Susa svou publikaci vydal rok poté, dá se předpokládat korelace. Také zdůrazňoval zásadní roli kapitalismu v cikánské otázce a to, že menšina – ač zaostalá - „disponuje značnou pasivní asimilační akulturační schopností“¹⁴³, díky které asimilace v souladu se socialistickým státem jediným správným řešením i pro menšinu samou. Oproti tomu z textu Josefa Nováčka, jenž vznikl v reakčním prostředí „reformací socialismu“, mizí tato tendence vnímat Romy jakožto oběti kapitalismu. Zdůrazňuje sice roli kapitalistické společnosti ve vývoji romského obyvatelstva, dle mého pozorování však mizí veškerá viktimizace¹⁴⁴. Text viní především Romy samotné za jejich nesourodost a zaostalost, ale s nadějí popisuje možnost asimilace jako jediné řešení. To je styčným bodem obou textů – asimilace za každou cenu.

¹⁴¹ SUS, Jaroslav. Cikánská otázka v ČSSR, Praha, 1961, s. 71.

¹⁴² SUS, Jaroslav. Cikánská otázka v ČSSR, Praha, 1961, s. 97-126. Autor věnuje cikánské otázce v pojetí marxismu-leninismu celou poslední kapitolu, tímto výkladovým rámcem je však protkaná celá kniha.

¹⁴³ SUS, Jaroslav. Cikánská otázka v ČSSR, Praha, 1961, s. 53.

¹⁴⁴ Viz. „Cikánské společenství zaostalo ve vývoji jako jako celek (...) a není možno pro postižení jeho vnitřního členění bráti šablonovitě hlediska třídní diferenciaci vyspělejší společnosti. (...) Rovněž parazitismus z lumpenproletariátu nelze srovnávat s jistými rysy parazitismu u Cikánů především pro to, že lumpenproletariát je produktem rozkladu kapitalistické společnosti, kdežto cikánský způsob života, i když Cikáni objektivně žijí v kapitalistickém společenském řádu, nepředstavují produkt kapitalistického výrobního způsobu“. NOVÁČEK, Josef. Cikáni včera, dnes a zítra, Praha: Socialistická Akademie, 1968, s. 21.

4 Rok 1968–1969, Pražské jaro a vznik romské první oficiální občanské společnosti v Československu

4.1 Historický kontext konce 60. let v Československu

Koncem 60. let se vedení komunistické strany v Československu rozštěpilo na dva kontradikční proudy – na proud konzervativní, který zastupovala stará vládní garnitura v čele s prezidentem a prvním tajemníkem ÚV KSČ Antonínem Novotným a jeho přívrženci a na proud reformní, jehož zastánci volali po reformě oficiálních politik a směřování socialistického státu. Za touto ideovou společenskou změnou stála především nová dospívající generace stranických funkcionářů, jež zažila poválečnou dobu v dětství a její představy o socialismu se odlišovaly od toho, co byl stávající režim schopen reálně nabídnout a zajistit. Jejím cílem byl „nový sociální stát“ a nikoliv kolektivistický ideologický komunismus, jež byl do této doby základním pilířem strany s čímž se dostala do přímé opozice v ideologii s původní konzervativní částí KSČ, která se neustále snažila potlačovat veškerý individualismus¹⁴⁵.

Při zformování reformního proudu hrálo roli také vyšší vzdělání nastupující generace. Zatímco jmenování předchozích garnitur do funkcí se opíralo především o stranickou příslušnost, kontakty a loajalitu, nastupující generace dosahovala vzdělání odpovídajícího jejím dosaženým funkcím¹⁴⁶. Reformní komunisté tak spatřovali paradox v hierarchii strany, poněvadž byla řízená fakticky nekvalifikovanými lidmi. Vzdělání mladých ale pro formování reformního hnutí nebylo jediným aspektem. Na konci 60. let do společnosti začínala prosakovat západní kultura a trendy, které cenzura nezvládala zcela eliminovat a podepisovali se na zvýšení poptávky po konzumu.¹⁴⁷ Změna společenských nálad spočívala i ve faktu, že slovenská národní rada byla odštěpena od politického centra v Praze a v ustavování státních politik hrála druhé housle, s čímž klesala podpora Antonína Novotného i na Slovensku¹⁴⁸. Antonín Novotný se nesnažil pokračovat v reformním naladění po XX. Sjezdu KSSS a pádu „kultu osobnosti“. Naopak jako první legislativně ukotvil cenzuru do ústavy v roce 1966 zákonem č. 188/1966 o periodickém tisku a ostatních informačních prostředcích¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Takto o období hovoří klasičtí autoři jako Jan Křen, Karel Kaplan či Jan Rychlík. KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 678., RYCHLÍK, Jan. Československo v období socialismu 1945-1989, 2022 (2. vydání), 416 s., KAPLAN, Karel. Kořeny československé reformy 1968, 2000, s. 326.

¹⁴⁶ KAPLAN, Karel. Kořeny československé reformy 1968, 2000, s. 186.

¹⁴⁷ KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 695.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Zákon č. 188/1966 O periodickém tisku a ostatních informačních prostředcích, 1966.

V roce 1967 společenská situace začínala nabírat spád. K vyostření situace mezi státním aparátem a reformně naladěnou společností došlo v červnu 1967 na IV. sjezdu spisovatelů¹⁵⁰, kde zazněly kritické hlasy vůči stranickému směřování i osobě Antonína Novotného ústy velkých postav československé literatury¹⁵¹. KSCĚ na situaci rychle reagovala odebráním správy měsíčníku Literární noviny z područí Svazu československých spisovatelů, třem literátům bylo odebráno členství v KSCĚ a s dalšími bylo zahájeno disciplinační řízení. Tato událost odhaluje tenzi mezi společností a mocenskými orgány, která neustále gradovala.

Postupně narůstala také neoblíbenost Antonína Novotného, a to i v jádru samotné KSCĚ. V září 1967 bylo svoláno plénum ÚV KSCĚ¹⁵², jehož agendou bylo množení se reformních idejí a nastolení postoje KSCĚ. Při tomto jednání byl schválen důrazný stranický postup pro potírání reformního směřování. K reformistům se však začínala hlásit i řada vyšších komunistických funkcionářů, což vyústilo v rozkol uvnitř strany na konci října při jednání ÚV KSCĚ. Na něm vystoupil A. Dubček se svým kontroverzním referátem, který nabádal k reflexi současného stavu socialistického státu ve společenském i hospodářském kontextu a vznesl požadavek na diferenciaci vrcholných funkcí ve straně. Konzervativní část strany – v čele s Antonínem Novotným – tento referát v prohlášení odsoudila a samotného Dubčeka označila za nacionalistu. To vykresluje rozpolcení strany v ideové koncepci – zatímco reformisté volali po změně fungování stranického aparátu vůči státu, konzervativci se snažili vyvarovat přehnané liberalizaci a posunu od centralistického řízení státu.

Současně se v říjnu 1967 odehrála studentská demonstrace na Strahově, které v dnešním narativu lze přisuzovat dvojí význam¹⁵³. Oficiálně se jednalo o vyjádření nelibosti se současnou situací na studentských kolejích, v nichž byla opětovně vypnuta elektřina doprovázena problémy s vodou a vytápěním. Neoficiální symbolická část však také vyjadřovala nespokojenost se stávajícím stavu země – ilustrační je jednoduché dvojznačné heslo, jež na demonstraci zaznělo: „Chceme světlo!“¹⁵⁴. KSCĚ akci vyhodnotila jako politicky motivovanou

¹⁵⁰ KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 696.

¹⁵¹ Na sjezdu kriticky vystoupily osobnosti jako Ludvík Vaculík, Milan Kundera či Pavel Kohout, jehož přednes dopisu od ruského autora A. Solženicyna zvedl ze židle tajemníka ÚV KSCĚ Hendrycha, který dokonce opustil sál.

¹⁵² KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 755.

¹⁵³ Polák, M. (2022). 'We Want Light!' Prague Students and the Failing Scientific-Technological Revolution in the Post-Stalinist Era (1956–1968). *Journal of Modern European History*, 20(1), 132. <https://doi.org/10.1177/16118944211072648>.

¹⁵⁴ Tamtéž.

(i pro právě probíhající sjezd ÚV KSČ), demonstrace tak byla vytlačena zpět na Strahov, kde byla tvrdě potlačena dle instrukcí A. Novotného¹⁵⁵.

Pozice Antonína Novotného se na domácí půdě otřásala v základech, zatímco on spoléhal na podporu z Moskvy a udržení stávajících funkcí. Brežněv se však v těchto vnitrostranických bojů rozhodl zůstat neutrální, a tak – oficiálně ze zdravotních důvodů, ale spíše pro tlak na diferenciaci nejvyšších funkcí – odstoupil 5.1. 1968 z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ¹⁵⁶. V této funkci jej vystřídal aktér reformního hnutí, Alexandr Dubček, jenž byl zvolen tajemníkem již na plénu ÚV KSČ 3.1.1968. Prezidentské funkce se Novotný vzdal o tři měsíce později, 22.3. 1968, údajně opět ze zdravotních důvodů. Na jeho místo byl nakonec zvolen generál Ludvík Svoboda.

Dubček již v březnu 1968 oficiálně zrušil cenzuru a 5.4. 1968¹⁵⁷ představil řadu reforem skrze tzv. Akční program. Akční program se nesnažil distancovat od KSČ a komunismu, naopak jeho mocenskou pozici potvrzoval. Usiloval pouze o jeho reformu – snažil se o nastolení tzv. „komunismus s lidskou tváří“. Vedoucí úloha KSČ zůstala nezpochybnitelnou, mimo to Akční program kladl důraz na odbornost kádrů, na dodržování občanských práv a svobod¹⁵⁸, na zavedení sociálních reforem a zkrácení pracovního týdne na 5 dní či na první tržní principy v rovině služeb¹⁵⁹. Zahraniční politika této doby se vyznačuje větší benevolencí k obchodům se západními mocnostmi a zlepšení vztahů s NDR. Nejzásadnějšími reformami, které se podařilo prosadit, se stal zákon o federalizaci republiky a o rehabilitacích politických procesů.

Pro moji práci je zásadní ústavní zákon č. 144/1968 O postavení národností v Československé socialistické republice¹⁶⁰, ačkoliv se nedotýká přímo romské menšiny¹⁶¹. Mimo právo na vzdělání v národním jazyce či kulturní rozvoj obsahoval v článku č. 4 formulace o národním sebeurčení. Konkrétně první dva body, že „občan svobodně rozhoduje o své národnosti podle vlastního přesvědčení“¹⁶² a že „příslušnost ke kterékoliv národnosti nemůže

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 756-8.

¹⁵⁷ Na což hned následujícího rána zareagoval literát Ludvík Vaculík textem „2000 slov“, jenž nabádá k občanské aktivitě.

¹⁵⁸ Akční plán se v oblasti občanských práv soustředil především na právo spolčovací, tiskovou i náboženskou svobodu či právo protiargumentace KSČ na národní frontě.

¹⁵⁹ Tyto možnosti nabízela ekonomická reforma zásadního aktéra „Pražského jara“ Otty Šika, která byla inspirována tržním hospodářstvím v oblasti služeb v NDR. Reforma nikdy nenabyla kompletní platnosti, již po srpnu 1968 se Československo vrátilo k centralizovanému hospodářství a sám Ota Šik emigroval do Švýcarska.

¹⁶⁰ Ústavní zákon č. 144/1968 O postavení národností v Československé socialistické republice, 1968.

¹⁶¹ Zákon se jmenovitě dotýká menšin Němců, Rusínů, Maďarů a Poláků.

¹⁶² Ústavní zákon č. 144/1968 O postavení národností v Československé socialistické republice, č. 4 (1), 1968.

být žádnému občanu na újmu při jeho uplatnění v politickém, hospodářském a společenském životě.“¹⁶³ To se dle mého názoru promítlo nejen do utváření první romské občanské společnosti, ale také položilo základy k uznání romské etnicity.

Takové směřování ČSSR nebylo po chuti ani nejvyšším představitelům KSSS v Moskvě. Brežněv opakovaně vyzýval Dubčeka, ať situaci „stabilizuje“, poněvadž dle jeho slov KSC hrozila kontrarevoluce kapitalistických živelů. Dubček se tato tvrzení snažil kontrovat, reformy obhajoval právě národními specifiky a zdůrazňoval přináležitost a loajalitu Československa k sovětskému táboru¹⁶⁴. Poněvadž v SSSR již v té době probíhala propagandistická kampaň směřována proti reformnímu hnutí a Akčnímu programu, Dubčekova slova nepadla na úrodnou půdu. Na začátku léta 1968 obdržel otevřený dopis varující před kontrarevolucí ze strany zemí Varšavské smlouvy, 29.7. 1968 probíhá tzv. „vagónové“ jednání, na němž Brežněv Dubčekovi hrozí možností vojenského potlačení kontrarevoluce a 17.8.1968 Dubček obdržel varovný dopis, jenž však ÚV KSC nikdy nepředložil¹⁶⁵.

Dne 20. 8. 1968 byla uvedena do pohybu tzv. Operace Dunaj – je o ní informován prezident Johnson v USA i prezident ČSSR Svoboda a skupina konzervativců KSC napsala oficiální zvací dopis vojskům Varšavské smlouvy pro pomoc s potlačením kontrarevoluce. V noci ze 20. na 21. 8. pak československé hranice překročily první vojenské jednotky armád Varšavské smlouvy, které během následujících několika dní obsadí celé Československo a utne tím veškeré reformní snahy. Během tzv. „Pražského týdne“ společnost mimořádně angažovala v občanské společnosti nezávisle na politické příslušnosti. Byla jmenována provizorní dělnicko-rolnická vláda a tehdejší představitelé ÚV KSC byli v jejím jménu zadrženi a převezeni do Moskvy. Tam po týdnu složitých jednání podlehli svým tlaku moskevských funkcionářů a podepsali souhlas se vstupem vojsk na československé území. Mimořádný sjezd KSC, který byl svolán bezprostředně po příjezdu vojsk, byl i jejich podpisem označen jako nezákonný, čímž členi KSC pozbyli jakékoliv oficiální cesty odporu v souladu se socialistickým státem. Také byl jmenován nový prezident – Gustav Husák. Tím „Pražský týden“ i veškeré reformní snahy skončily a Československo si na přítomnost sovětských vojsk a opětovné utužení režimu zvykala.

¹⁶³ Ústavní zákon č. 144/1968 O postavení národností v Československé socialistické republice, č. 4 (2), 1968.

¹⁶⁴ KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 759-60.

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 762.

S tím byla omezena i velká část založených hnutí a spolků, které současný systém začal systematicky likvidovat.

4.2 Vznik Svazu Cikánů-Romů jakožto první občanské společnosti a jeho kontext v romském aktivismu

Na začátku roku 1968 přes postupné uvolňování komunistického režimu bylo možné mírně kriticky nahlížet na jednotlivé politické kroky KSČ bez obav z fatálních důsledků, „cikánskou otázku“ nevyjímaje. Z legislativní stránky bylo vydáno usnesení 384/1968, které převedlo „řešení cikánské problematiky (...) do kompetence ministerstva práce a sociálních věcí“¹⁶⁶.

Do centrálních i lokálních orgánů soustředících se na „cikánskou problematiku“ byli dosud dosazováni pouze neromští aktéři, kteří rozhodovali o jejím směřování a nesmazatelně se vpisovali do životů Romů. K tomuto faktu v roce 1968 začaly směřovat první kritické hlasy, které postupem času sílily¹⁶⁷.

O tomto období se zmiňuje „Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice“ byra ÚV KSČ z roku 1970, která uvádí, že v období Pražského jaru byla i cikánská část obyvatelstva pod vlivem „destrukční politiky pravicových sil“¹⁶⁸. Je však nutno reflektovat, že tento dokument vznikl až v době tvrdé normalizace, takže odráží až normalizační, nikoliv „srpnové“, diskursy.

Nepřítomnost romských občanů v politice, která prakticky rozhodovala o životech Romů, nevyplývala z jejich nezájmu. To lze doložit několika romskými aktivisty a často aktivními straníky KSČ, jejichž snahy jsou historiky mapovány již od roku 1956. Tehdy ale bylo ÚV KSČ jasně deklarováno, že veškeré nacionalistické snahy budou považovány za nebezpečné a budou potírány¹⁶⁹. Výjimkou byl představitel romské inteligence Gustav Karika, jeden z prvních romských právníků v Československu. Ten byl od roku 1954 aktivním členem

¹⁶⁶ LINDNEROVÁ, Vladimíra. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959–1989 In. Český lid, 1993, Vol. 80, No. 3 (1993), str. 198.

¹⁶⁷ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 105.

¹⁶⁸ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 32, a. j. 58/2: Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice, 20. srpna 1970.

¹⁶⁹ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 135.

krajského národního výboru pro národnostní otázku v Košicích¹⁷⁰, čímž mohl do řešení „cikánské otázky“ přispívat. Ve výsledku ale řešil spíše komunikaci s romskými rodinami v konkrétních konfliktních situacích, a k tvoření legislativy ani jako právník (a později soudce) nezasáhl, poněvadž centrální politiky byly řízeny ÚV KSČ¹⁷¹. Další výjimkou romských aktérů zapojených do orgánů KSČ byla spisovatelka Elena Lacková. Ta byla členkou krajského národního výboru v Prešově v letech 1949-1951. Jak sama uvádí ve své knize „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou“, do KN KSČ vstoupila z přesvědčení – „pro lepší budoucnost pro své děti¹⁷². Jak sama dále avizuje, KSČ využilo její etnicity pro ideologické důvody a Lackovou prezentovali jako příklad „asimilovaného cikána“¹⁷³, protože v té době byl prosazován na důraz na „pozvednutí“ menšiny po „represích kapitalistických řádů“.

Na druhé straně, slovenskému komunistovi z přesvědčení a vystudovanému inženýrovi Antonovi Facunovi¹⁷⁴ byla veškerá politická participace upřená. Přitom zrovna on apeloval na vládu k zapojení cikánských aktérů do komisí pro řešení cikánské otázky a již v roce 1957 požadoval oficiální založení Svazu Cikánů. ÚV KSČ na jeho aktivity ignorovalo¹⁷⁵. Mezi další významná jména romských elit bezpochyby patří tradiční jihomoravský rod Holomků. Právě tito aktivisté založili Svaz, Daniel Holomek byl hned prvním předsedou Svazu Cikánů-Romů po jeho ustanovení.

Jak jsem zmiňovala v první kapitole mé práce, na konci 50. letech vyvrcholily ideové spory „cikánské problematiky“ určující, že Romové nemohou být uznáni za etnickou menšinu, pouze za zaostalou skupinu, ÚV KSČ proto takovým to „separatistickým tendencím“, jako je spravování problematiky romskými aktéry, věnovalo pozornost. Právě v této době došlo k prvnímu legislativnímu zásahu proti cikánskému obyvatelstvu skrze zákon o usídlení kočovného obyvatelstva¹⁷⁶. Vedoucí odboru osvěty a státní propagace Zdislav Buřival byl pověřen referátem na tuto problematiku, jenž přednesl na schůzi ÚV KSČ v říjnu 1958, kde

¹⁷⁰ KARIKA, GUSTÁV, JUDr. In. *Romská encyklopedie Romano kher*, <http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/karika-gustav-judr/>.

¹⁷¹ SLOBODA, Vojtěch, KARIKA, Gustav: Judr. Gustav Karika – rozprávanie, 28.8. 2019, Štátná vedecká knižnica v Prešově, <http://www.portalsvk.sk/video/judr-gustav-karika-rozpravanie-434/>.

¹⁷² LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, 1997, str. 177.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Aspekt vzdělání zdůrazňují především pro kontradiční s tehdejšími tradičním narativem o osobě cikánskému původu jakožto negramoty a asociála podporovaného stranou.

¹⁷⁵ DONERT, Celia. *The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge University Press, 2017., str. 135.

¹⁷⁶ Zákon ze dne 17. října o trvalém usídlení kočujících osob

měly být tyto zákonodárné změny představeny. V něm doslovně kritizoval romské aktéry za to, že se chtějí téměř prospěchářsky věnovat pouze své problematice a odmítají se angažovat v „utváření socialistického státu“¹⁷⁷ jako takového. Závěrem referátu odmítl jakoukoliv možnost samosprávy romskými aktéry¹⁷⁸ či jejich přímou politickou participaci

Tendence romských aktérů se zapojovat do veřejného dění ohledně „cikánské problematiky“ nepolevovaly, ale až do konce 60. let se neseťkaly s centrálnějším úspěchem. Právě až v liberálněji naladěném období okolo Pražského jara opět vyvěraly na povrch, konkrétně na Sjezdu jihomoravských romských zástupců na začátku roku 1968¹⁷⁹. Na sjezdu zazněla „otevřená kritika dosavadní státní politiky vůči Romům a požadavek na založení jejich samostatné organizace“¹⁸⁰, který byl založen na iniciativě právě Antona Facuny.

Ačkoliv administrativní úkony pro založení Svazu byly v procesu již od sjezdu jihomoravských Romů v roce 1968, pro oficiální založení Svazu Cikánů-Romů byla podána žádost až v srpnu v roce 1969. O průběhu administrativních náležitostí si lze učinit úsudek z usnesení k bodu Informační zpráva o přípravě ustanovujícího sjezdu Svazu Cikánů-Rómů v ČSR ze schůze ÚV KSČ¹⁸¹ v podání Jana Pillera. „Výstavba Svazu Cikánů-Rómů započala v květnu 1968 ustavováním přípravných výborů Svazu v krajích a některých okresech, v nichž je usídleno více Cikánů. Přípravný ústřední výbor sestavil z krajských delegací v Brně a do jeho čela byl zvolen Ing. M. Holomek, jeden z hlavních organizátorů Svazu.“¹⁸² Za tak dlouhý byrokratický proces pravděpodobně mohla srpnová invaze, která odsunula běžné úkony úřadů na druhou kolej.

Dne 30. května 1969 byl Svaz Cikánů-Romů oficiálně zaregistrován ministerstvem vnitra a byl přijat do Národní fronty ČSR.¹⁸³ Od května také vydával „Informační zpravodaj“¹⁸⁴. Svaz však nebyl oficiálně zařazen pod žádné z oddělení byra KSČ, čímž byla ve straně vyvolána nedůvěra a musely být „okamžitě zjišťovány některé skutečnosti se související s přípravou (...)

¹⁷⁷ NA Praha, AÚV KSČ, f. 05/3, sv. 36, a.j. 290; Zdislav Buřival (vedoucí odboru osvěty a státní propagace): Referát k ústřednímu aktivu o otázkách převýchovy cikánského obyvatelstva, 29. října 1958.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 105.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 11, a.j. 29/9, Informační zpráva o přípravě ustanovujícího sjezdu Svazu Cikánů-Rómů, 26. srpna 1969.

¹⁸² NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 11, a.j. 29/9, Informační zpráva o přípravě ustanovujícího sjezdu Svazu Cikánů-Rómů, 26. srpna 1969.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 105.

sjezdu¹⁸⁵, mimo jiné byly vedeny telefonáty s M. Holomkem, který byl pracovníkem Jihomoravského KV KSČ a do ÚV KSČ musely být zaslány písemné sjezdové materiály. Samo oddělení státních orgánů a společenských organizací bylo na sjezd pozváno přípravným výborem.

V informační zprávě O přípravě ustanovujícího sjezdu Svazu Cikánů-Rómů v ČSR byl obsažen také kádrový profil Holomka, který obsahoval jeho působnost již od střední školy. Holomek se stal straníkem hned po druhé světové válce, při níž byl vyhozen ze střední školy pro rasové důvody. Již od roku 1947 pracoval „jako člen výboru a propagandista“¹⁸⁶ v letech 1952-1953 současně zastával místa předsedy základní organizace Komunistické strany Československa (ZO) KSČ, člena obvodního výboru Komunistické strany Československa (OV) KSČ a lektora ÚV KSČ. „V práci je cílevědomý, vytrvalý a samostatný. (...) V polednovém období r. 1968 se osvědčil jako vzdělaný a přesvědčený marxista-leninovec.“¹⁸⁷

Ustavující sjezd se odehrál 30. srpna 1968 v Brně a zabýval se především organizačními a praktickými záležitostmi Svazu. Přípravný výbor Svazu Cikánů-Romů vypracoval předpokládanou strukturu Svazu, navrhl jeho stanovy, předsedu i lokaci oficiálního ústředního výboru Svazu. Tento ÚV se měl skládat z celkem 37 členů, dalších 9 lidí mělo být součástí kontrolní komise a předsednictvo mělo mít jedenáct členů. Zajímavý je fakt, že v předsednictvu musela zasedat většina¹⁸⁸ straníků z KSČ. Od tohoto sjezdu byl Svaz oficiálně etablován a mohl začít vykonávat činnost. Jako jedno z prvních přejmenoval vydávaný Informační zpravodaj na Romano lil a pokračoval v publikacích o palčivých tématech Romů¹⁸⁹.

Svaz Cikánů-Romů se angažoval především v již dříve definovaných sociálně problematických oblastech jako je bydlení, vzdělání a kulturních činnostech. Nejtěžším úkolem byla synchronizace státních politik a činnosti Svazu. Jeho představitelé se snažili navázat

¹⁸⁵ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 11, a.j. 29/9, Informační zpráva o přípravě ustanovujícího sjezdu Svazu Cikánů-Rómů, 26. srpna 1969.

¹⁸⁶ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 11, a.j. 29/9, Informační zpráva o přípravě ustanovujícího sjezdu Svazu Cikánů-Rómů, 26. srpna 1969.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ V předsednictvu muselo zasedat alespoň 6 straníků.

¹⁸⁹ LHOTKA, Petr; SCHUSTER, Michal; ZÁVODSKÁ, Milada. Svaz Cikánů-Romů 1969-1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury" Svaz Cikánů-Romů (1969-1973) -z historie první romské organizace v českých zemích". Muzeum romské kultury, 2009.

spolupráci s krajskými národními výbory a s krajskými výbory Národní fronty, což mělo produkovat efektivnější řešení¹⁹⁰ a pomoci zapojit více Romů do státní správy¹⁹¹.

Ještě v březnu 1970 ministerstvo vnitra připustilo úpravu stanov Svazu „o provoz účelového hospodářského zařízení, které mělo zajistit zaměstnávání dosud nezaměstnaných Cikánů“¹⁹² a pod Svaz byla připojena sociálně zdravotní komise. To už se ale nad Svazem Cikánů-Romů začínala snášet mračna. V roce 1970 bylo vydáno tzv. Memorandum¹⁹³ podepsané řadou akademiků a aktivistů vztahující se k „cikánské problematice“. Memorandum obsahovalo argumentaci pro uznání Romů a jejich kultury jakožto kulturní menšiny. Ještě v kontextu čerstvě vydané práce (od jedné z autorek a signatářek) Mileny Hübschmannové¹⁹⁴ šlo o snahy jdoucí proti prosazované ideologii. Vzhledem k tomu, že s obsahem Memoranda Svaz Cikánů-Romů souzněl, šířil je skrze své platformy dál. Odezva KSČ na sebe nenechala dlouho čekat.

Ve zprávě O současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice zazněla kritika, že se Svaz pokouší o „uznání Cikánů a Romů jako národnosti“, což bylo ÚV KSČ považováno za „cizí tendence“ a za „politizaci vědeckého poznání“¹⁹⁵. Svaz Cikánů-Romů se za text Memoranda postavil a pokoušel se jej šířit mezi širší veřejnost (například ve zmiňovaném médiu *Romano lil*), po nátlaku ÚV KSČ se nakonec od Memoranda distancoval. Svaz se začal věnovat konkrétním případům rasové diskriminace, organizovat kulturní akce i mezinárodní konference, liberalizační ideje Pražského jara začaly přecházet do normalizačního utužení a byrokratizačního procesu.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ LINDNEROVÁ, Vladimíra. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959-1989 In. Český lid, 1993, Vol. 80, No. 3 (1993), str. 198.

¹⁹² Tamtéž.

¹⁹³ LHOTKA, Petr; SCHUSTER, Michal; ZÁVODSKÁ, Milada. Svaz Cikánů-Romů 1969-1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury" Svaz Cikánů-Romů (1969-1973) -z historie první romské organizace v českých zemích". Muzeum romské kultury, 2009, s. 18.

¹⁹⁴ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Co je to tzv. cikánská otázka? In. Sociologický časopis, 1970, Roč. 6, Čís. 2 (1970).

¹⁹⁵ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 32, a. j. 58/2: Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice, 20. srpna 1970.

4.3 Zpráva O současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice

Svaz Cikánů-Romů a jeho činnost však nebyl hlavním cílem zprávy „O současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice“. Obdobná zpráva byla vypracována i v roce 1965 a měla shrnovat výsledky „pětiletky“, které byly předem stanoveny v usnesení O opatřeních k řešení otázek cikánského obyvatelstva v roce 1965. Zpráva z roku 1970, ač přes některé pozitivní ideologicky laděné fráze, upozorňuje spíše na neúspěch centrálních nařízení, resp. vládního výboru „pro cikánskou problematiku“, který měl s dalšími orgány zodpovědnost za „koordinaci a sledování komplexního řešení (...) jako orgán vlády“¹⁹⁶.

Zatímco ÚV KSČ v úvodu zprávy zdůrazňuje zlepšení „ve výchově cikánských dětí, zaměstnávání dospělých Cikánů a ubytování cikánských rodin“¹⁹⁷, o 4 strany později (respektive od pasáží s konkrétněji rozepsanými výsledky ve specifických oblastech zájmu) jsou ty samé výsledky označovány za „nedostatečné“¹⁹⁸. Je také nutno uvést, že těchto výsledků bylo dosaženo často na úkor asimilace Romů samotných. Například školní výuky se sice účastnilo více romských dětí, jak uvádí statistiky ÚV KSČ, ale minimum dětí základní vzdělání opravdu dokončilo. Zvýšená školní docházka také byla způsobena případnou kriminalizací rodičů¹⁹⁹ při absentérství, a to zákonem 117/1966 O zanedbávání péče o dítě²⁰⁰. Nejfatálnějším opatřením bylo zavádění speciálních tříd či škol výlučně pro romské (či jinak „znevýhodněné“) děti, čímž byly zcela odtrženy od majoritní společnosti. Navíc i při dokončení vzdělání neměly možnost získat maturitní zkoušku²⁰¹. Už zde můžeme vidět předzvěst dalšího způsobu řešení cikánské problematiky, ke kterým ÚV KSČ přistoupilo již v roce 1972 – politiky segregace do izolovaných lokalit.

Zpráva dále tvrdě kritizuje centrální politiky řízeného rozptylu, které dle stanovených kvót z roku 1965 byly značně neúspěšné. „Z plánovaných 436 cikánských rodin, které měly být

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 3.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Sama zpráva reflektuje, že právě toto nařízení hrálo podstatnou roli. Na druhou stranu, zavádění speciálních tříd je glorifikováno a prezentováno jako úspěch socialistického státu.

²⁰⁰ Zákon č. 117/1966 O některých důsledcích zanedbávání péče o dítě, 1966.

²⁰¹ Tento fenomén přetrvával téměř do dnešní doby. Ač došlo k velkému posunu po vyhraném mezinárodním soudu v Haagu romským studentem D. H. za znevýhodnění na základě rasy, v některých okresech neustále k automatickému umístění romských dětí do speciálních škol dochází. Vycházím z výsledku řízení D.H. a ostatní proti České republice, rozhodnutí velkého senátu ze dne 13. listopadu 2007, č. s. 57325/00.

rozptýleny do nových míst bylo v letech 1966-1968 uskutečněno přesídlení jen 235 rodin. V přesunu z cikánských rodin ze Slovenska pak z plánovaných 1091 rodin bylo přesunuto jen 494 rodin²⁰². Nesplnění kvót ÚV KSČ převážně přisuzoval dramatickému roku 1968, kdy byl plán dodržen na pouhých 20 % a v následném normalizačním procesu „byly realizovány jen ojedinělé případy“²⁰³. Neúspěch tak byl hromadně přičítán „rozvratným pravicovým silám“²⁰⁴, které málem rozvrátily socialistický stát a jeho ideje. Veškeré výsledky řízeného rozptylu jsou pak shrnuty do tabulek, diferenciovaných dle krajů, jejichž výpovědní hodnota se týká pouze počtu „cikánského“ obyvatelstva – nehovoří přímo o číslech rozptylu, po případně o míře asimilace.

Podstatným bodem je zastavení rozptylu Cikánů ze Slovenska do českých zemí a „napomáhání v přesídlení jen těm cikánským rodinám, které mají o ně skutečný zájem“²⁰⁵. Politiky rozptylu a integrace cikánského obyvatelstva do majoritní společnosti tak byly nejprve zmírňovány, pomalu se od nich začínalo ustupovat v rámci jednotlivých případů, až nakonec v roce 1972 ÚV KSČ dospělo k politikám segregace. Nejprve se však nejednalo o naprostý odstup od asimilačních (po případně rozptylových) politik. Jak uvádí Lindnerová²⁰⁶, od roku 1972 „byly v úvahu brány stále dva způsoby, a to rozptýlení mezi ostatní obyvatelstvo a vytváření větších celků“. Ačkoliv to autorka aplikuje především na bytovou situaci, dle mého názoru byl stejný narativ byl používán i v obecnějších otázkách „cikánské otázky“.

Závěrem zprávy jsou rozdělené úkoly jednotlivým ministerstvům, výborům i svazům pod Národní frontou. Zajímavé je to, že ačkoliv zpráva na začátku varuje před směřováním Svazu Cikánů-Rómů, v této pasáži mu jsou přímo přidělené úkoly. Ty se týkají vágně formulovaného integračního procesu do majoritní společnosti bez nacionálně radikálních tendencí, spolupráce s Červeným křížem ohledně hygienických poměrů Romů či kulturních akcí ve školách²⁰⁷. Také bylo založena instituce Névodrom²⁰⁸, která měla zvýšit zaměstnanost dospělých Romů a pomoci s udržení kulturně a historicky signifikantních řemesel Romů. Pod

²⁰² NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 32, a. j. 58/2: Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice, 20. srpna 1970, str. 10

²⁰³ Tamtéž

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ LINDNEROVÁ, Vladimíra. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959-1989 In. Český lid, 1993, Vol. 80, No. 3 (1993), str. 200.

²⁰⁷ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 32, a. j. 58/2: Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice, 20. srpna 1970.

²⁰⁸ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 105.

toto zřízení spadalo osm závodů a zaměstnáno v nich bylo na 1300 Romů, což lze považovat za jeden z největších hospodářských úspěchů Svazu²⁰⁹.

Zpráva „: Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice“ obsahovala ještě zšířená doporučení, která jsou však adresována konkrétním komisím, a nikoliv Svazu Cikánů-Romů. Vzhledem k tomu, že dokument je na poslední straně podepsán i M. Holomkem²¹⁰, je více než pravděpodobné, že se jednání osobně účastnil. Na tomto faktu lze ilustrovat posun romské občanské společnosti, vzhledem k tomu, že Romové bývali zcela vylučováni z veřejného prostoru. Tento posun se však v základním narativu moc dlouho neudržel, v roce 1973 byla romská občanská společnost opětovně potřena s odkazem na údajné pravicové tendence.

4.4 Konec Svazu Cikánů-Romů jakožto výtoku Pražského jara

V části 3.3. mé práce jsem již hovořila o tom, že na počátku 70. let centrální orgány KSČ začínaly pomalu ustupovat od politik řízeného rozptylu pro nedostatečné výsledky i praktické problémy, na příklad s bytovou situací. Stížnosti nových sousedů přesídlených Romů se množily. Ačkoliv Celia Donert ve své knize dokládá²¹¹, že stížnosti byly často smyšlené, neopodstatněné a rasově motivované, strana to v celospolečenském kontextu vnímala jako ohrožující faktor její vlády. Za zrušením Svazu také nepochybně stála změna nálad způsobená procesem normalizace a omezováním jakékoliv občanské aktivity.

Oficiální důvody ÚV KSČ pro zákaz Svazu Cikánů-Romů byly dvojího typu – praktické a ideové. Mezi ty praktické lze zařadit například nesourodost Svazu a snižující se počet aktivit, k čemuž „přispívala nezkušenost, nedostatek znalostí, nedostatečná orientace v právním řádu a předpisech, vzájemná nedůvěra a rozpory mezi funkcionáři“²¹² Svazu. Také minimum členů platilo povinné stranické poplatky²¹³ a Névodromu byla vytýkána nedostatečná efektivita.

²⁰⁹ PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 105.

²¹⁰ NA Praha, AÚV KSČ, f. 02/7, sv. 32, a. j. 58/2: Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v České socialistické republice, 20. srpna 1970.

²¹¹ DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017., str. 165.

²¹² PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str. 105.

²¹³ Pavelčíková uvádí asi 530 platících členů, zatímco počet veškerých členů uváděný přímo v dokumentech Svazu Cikánů-Romů se údajně pohyboval v rámci 6000-8600.

Již v roce 1970 bylo uvedeno v platnost nařízení 279/1970²¹⁴, které ustanovilo novou vládní komisi vlády „pro řešení otázek cikánského obyvatelstva“. Tento orgán oficiálně spadl pod ministerstvo práce a sociálních věcí a do legislativních úkonů se etabloval poměrně pomalu, i pro tehdejší chaos v koncepcích řešení „cikánské problematiky“.

Na počátku 70. let tato komise kooperovala se Svazem Cikánů-Romů v mnoha sférách. S kritizovanou pasivitou Svazu komise postupně přebírala jeho agendu a pravomoci – opět ale bez součinnosti s romskými aktéry. V roce 1973, po dlouhých diskusích, byl Svaz donucen Národní frontou, pod kterou spadal, k dobrovolnému rozpuštění předsednictvem. Tak bylo učiněno 30. dubna 1973²¹⁵ v Brně.

²¹⁴ Tamtéž, s. 111.

²¹⁵ LHOTKA, Petr; SCHUSTER, Michal; ZÁVODSKÁ, Milada. Svaz Cikánů-Romů 1969-1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury" Svaz Cikánů-Romů (1969-1973) -z historie první romské organizace v českých zemích". Muzeum romské kultury, 2009, s. 23.

5 Závěr

V této práci jsem se zaměřila na formování centrálních politik prosazované ÚV KSČ proti romské menšině v 50.-70. letech 20. století. Snažím se o rozvinutí tezí pro moje pochopení zásadních autorů sekundární literatury „cikánské problematiky“ a zachycení celospolečenského kontextu obrátů centrálních politik KSČ. Svou práci opírám především o sekundární literaturu, kterou se snažím analyzovat skrze kontext vyplývající z archiválií z Národního archivu. Mimo sekundární literaturu a zmiňované archiválie jsem také pracovala s ústavami z roku 1948 a 1960 a dobovou akademickou literaturou k „cikánské otázce“.

V mé práci jsem se snažila zodpovědět následující otázky: Co stálo za zásadními obraty centrální politiky KSČ k „cikánské otázce“ a jejími legislativními opatřeními? Jaký vliv mělo veřejné mínění a změny politických nálad na centrální politiky? Co stálo za vznikem jednotlivých legislativních opatření?

Spolu s nástupem komunistického režimu v roce 1948 došlo k mnoha celospolečenským změnám, „řešení cikánské otázky“ nevyjímaje. KSČ se usilovně snažila vymezit vůči předcházejícímu kapitalistickému režimu, který vůči romské menšině postupoval značně represivně – dokladem buď zákon 117/1927 O potulných cikánech, jež se „pokoušel vymýtit kočovný styl života“. Komunistická strana označila Romy za „oběti buržoazní rasistické politiky“ a k problematice přistoupila se snahou o formulaci převýchovných metod, tj. asimilační politikou. Zde můžeme spatřit první souvislost mezi veřejným míněním a působením ÚV KSČ – pro velké migrační vlny slovenských Romů se množily stížnosti občanů na „nepřizpůsobivé občany“, na což KSČ ve snaze udržet svou vládu přistoupila a vydala již zmiňovaný represivní zákon z roku 1958. Důležitým aspektem zákona je, že tím KSČ legitimizovala kriminalizaci „deviantního“ chování, ačkoliv se proti tomuto postoji na začátku 50. let ostře vymezovala. Také stojí za zmínku fakt, že tento zákon pro výše zmíněné důvody oficiálně nezakročoval vůči Romům na základě etnicity, nýbrž účelově definovanou (a interpretacím otevřenou) „kulturní zaostalosti“. Tak KSČ učinila i na základě soudního precedentu z NDR a Spolkové republiky Německo, kde byly veškeré represálie vůči romské menšině za vlády třetí říše označené jako „prevence proti kriminálním živlům“, nikoliv jako činy z rasové nenávnosti. K velkým diskrepancím mezi oficiální legislativou a její implementací došlo v případě nařízených „soupisů cikánského obyvatelstva“, kde byli postiženi i oficiálně usazení a asimilovaní Romové. To ilustruje fakt, že ačkoliv v 50. letech byla rasová motivace

schována za kulturní zaostalost, utváření centrálních politik doprovázel rasově zaměřený podtext.

Zatímco ke konci 50. let byla hlavním asimilačním nástrojem převýchova a disciplinační kontrola životů Romů, v 60. letech začaly být využívány tzv. „politiky rozptylu a snížení nežádoucí koncentrace Cikánů“. Ačkoliv je toto nařízení dle oficiální legislativy založeno na dobrovolnosti, v praxi byly rozdělovány rodiny, občané romského původu byli umisťováni do industriálních oblastí a bytů v dezolátním stavu. S ústavou z roku 1960 se měnila státní správa a z krajských úřadů byly pravomoci přesunuty národním výborům. Politiky rozptylu byly řízeny nekoordinovaně až chaoticky i pro nedostatečné právní opory. Přes prvotní společenský konsensus s politikou rozptylu však došlo ke nespokojenosti občanů – převážně žijících v oblastech, kam byli Romové přesídlováni. Právě i tento společenský kvas přispěl k obratu politik rozptylu na politiky de facto segregace.

V mnou zkoumaných dobových dokumentech paradoxně nebyla ani zmínka o eugenickém šlechtění rasy, které začalo být prosazováno v již polovině 60. let. Na to, jak je tento „krok v řešení cikánské otázky“ zásadní pro další přístup k Romům, mě toto zjištění překvapilo. Je pravděpodobné, že KSČ v rozhodnutích o této problematice nejednala pod ÚV KSČ, nýbrž pod některým z ministerstev či jinými kontrolními orgány. Také připadá v úvahu varianta, že projednávání těchto záležitostí bylo natolik citlivé, že se ÚV zmínkách o projednáváním krocích tendenčně vyhýbal. V potaz však musím brát i fakt, že se jednalo o mou první práci na rešerších v archivu, což mohlo vyústit v řadu nedostatků ve sběru dat, které se mohly promítnout do mého vnímání problematiky. Například jsem nemusela být zaměřená na dostatečný objem materiálu, proto mi mohla zmínka o eugenickém šlechtění rasy z dobových dokumentů uniknout či jsem mohla minout dobové nuance v textech.

V roce 1969 byl se souhlasem ÚV KSČ založen Svaz Cikánů-Romů, což byla první oficiální organizace romské občanské společnosti. Do této doby byli romští aktéři nejen z formování, nýbrž i implementace legislativy téměř zcela vynecháni. A to i přes jejich stranickou příslušnost, dobré kádrové profily a výslovné snahy účastnit se řešení „cikánské otázky“. Založením Svazu se tak začala řešit praktická i kulturní témata i z romské aktérské perspektivy. Celospolečensky byly však roky 1968-1969 dynamické pro procesy Pražského jara, následné okupace vojsky Varšavské smlouvy a tzv. Normalizace. Pro utužení nálad ve

společnosti a omezení veškeré (tzn. nejen romské) občanské společnosti byl Svaz nakonec v roce 1973 donucen svou činnost ukončit.

Důležitým aspektem mé práce je také vývoj vnímání romské etnicity jako kulturní, nikoliv jako sociální. Spolu s diskursem 50. let, kdy byli Romové označeni za „kulturně zaostalé“ se ztrácel jejich kulturní kontext – romštinu majoritní společnost vnímala za směs dialektů, kočovný způsob života byl kriminalizován jako deviantní a Romové byli násilně přeučováni na hodnoty neromských obyvatel.

Většina poválečné legislativy má pro menšinu dopady dodnes. Ať už časté umístování romských dětí do speciálních škol, negativní vyobrazování romské menšiny v mediálním prostoru, percepce Romů jako asociálních majoritní společností či i jen fakt, že řada Romů žije ve vyloučených lokalitách, kam byli zařazeni po konci rozptylových politik. V kontextu knihy Věry Sokolové by se také dalo odkázat na konkrétní porevoluční spory mezi Romy a majoritou, do kterých se tyto politiky promítly. Tomu se ale ve své práci nevěnuji.

Ačkoliv se jednotlivé obraty mohou jevit zcela kontradikčně, vždy vycházely z celospolečenského nastavení československé majority a ideologických opor KSČ, které se vzájemně utvářely.

Prameny a literatura

1. Archivní prameny

Národní archiv Praha

Fondy archivu ÚV KSČ:

Předsednictvo ÚV KSČ (f. 02/1)

Sekretariát ÚV KSČ (f. 02/2)

Politické byro UV KSČ (f. 02/7)

Ideologické oddělení (f. 05/3)

2. Dobové publikace a memoáry pamětníků

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Co je to tzv. cikánská otázka? In. Sociologický časopis, 1970, Roč. 6, Čís. 2 (1970), str. 105-120.

LACKOVÁ, Elena, HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, Praha: Triáda, 1997.

LÍPA, Jiří. Romsko-český slovník, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.

NOVÁČEK, Josef. Cikáni včera, dnes a zítra, Praha: Socialistická Akademie, 1968.

SUS, Jaroslav. Cikánská otázka v ČSSR, Státní nakladatelství politické literatury. Praha, 1961.

3. Online zdroje a hesla z online encyklopedií

KARIKA, GUSTÁV, JUDr In. Romská encyklopedie Romano kher, 2018, Dostupné z: <http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/karika-gustav-judr/>.

NOVÁČEK, Josef. Otázka cikánská (MSgS) In. Sociologická encyklopedie [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017–. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz>

SLOBODA, Vojtěch, KARIKA, Gustav: Judr. Gustav Karika – rozpravanie, 28.8. 2019, Štátná vedecká knižnica v Prešově, <http://www.portalsvk.sk/video/judr-gustav-karika-rozpravanie-434/>.

VLÁČIL, Jan. Učení sociální In. Sociologická encyklopedie [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017–. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz>

Zákon 117/1927 ze stránky holocaust.cz

Zákon 74/1958 ze stránky www.psp.cz

Celé znění ústav z roku 1948 a 1960 na stránkách www.psp.cz.

4. Literatura

DONERT, Celia. The rights of The Roma – The struggle for citizenship in Postwar Czechoslovakia, Cambridge University Press, 2017.

DVOŘÁK, Tomáš.: Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. Kontinuita nebo nové trendy? In: Milý Bore, s. 321-325.

GRULICH, Tomáš, HAIŠMAN, Tomáš. Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v letech 1945-1958 In. Český lid, 1986, Vol. 73, No. 2 (1986), str. 72–86.

GUY, Will. The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population, Bristol: PhD dissertation – University of Bristol, 1977, s. 103-343.

HAIŠMAN, Tomáš. Romové v Československu v letech 1945-1967: vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady. In. Sešity pro sociální politiku: Romové v České republice 1945-1998, s. 137-183.

KŘEN, Jan. Dvě století Evropy, 2005, Praha, str. 609-799.

LHOTKA, Petr, SCHUSTER, Michal, ZÁVODSKÁ, Milada. Svaz Cikánů-Romů 1969-1973: doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury" Svaz Cikánů-Romů (1969-1973) -z historie první romské organizace v českých zemích". Muzeum romské kultury, 2009.

LINDNEROVÁ, Vladimíra. Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959-1989 In. Český lid, 1993, Vol. 80, No. 3 (1993), str. 195-205.

MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In. *Sociologický časopis*, 2000, Roč. 36, Čís. 3, str. 285-297.

NÁLEVKA, Vladimír. Studená válka. Praha: Triton, 2003.

NEČAS, Ctibor. Holocaust českých Romů. Praha: Prostor, 1999.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. Důsledky zásahů komunistického režimu do vývoje romských skupin v ČSSR (1958–1969) In. *Člověk a společnost*, 2013, Vol. 16, No. 4, str. 1-8.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945–1989, 2004, str.18-132.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. Vztah Romů k práci – konfrontace stereotypu s historickými doklady. In. Český lid, 2015, Vol. 102, No. 3 (2015), s. 307-325.

Polák, Michael. 'We Want Light!' Prague Students and the Failing Scientific-Technological Revolution in the Post-Stalinist Era (1956–1968). *Journal of Modern European History*, 20(1), 2022, str. 132. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/16118944211072648>.

RYCHLÍK, Jan. Každodennost v Československu v období tzv. normalizace In. J. Pažout (ed.), *Každodenní život v Československu 1945/1989, Technická univerzita v Liberci, ÚSTR, Praha 2015*, str. 34-49.

SOKOLOVÁ, Věra. Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2008.

SPURNÝ, Matěj. Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960). Praha: Antikomplex, 2011., str. 235-274.

SPURNÝ, Matěj. Pokus o převýchovu. In. *Paměť a dějiny*, č. XI, 2017.

Von dem KNESEBECK, Julia. The Roma Struggle for Compensation in Post-War Germany, 2011, Hatfield: University of Hertfordshire Press.